

บทที่ ๒

การสร้างความสัมพันธ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์
(รัชกาลที่ ๑-๓)

การก่อสร้าง, บูรณะปฏิสังขรณ์วัดและพระพุทธรูปต่าง ๆ

การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัดในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ทำกันมากใน เขตกรุงเทพฯ และ
ธนบุรี เนื่องจากในระยะแรกที่เพ็ญย้ายมาตั้ง เมืองหลวงใหม่^๑ บริเวณเมืองหลวงใหม่หรือ
เมืองบางกอกเดิมนั้นก็ได้ เป็นพื้นที่ว่างเปล่า แต่ปรากฏว่ามีผู้คนตั้งบ้าน เรือนอยู่อาศัยมาแต่
ครั้งโบราณและมีวัดตั้งอยู่อย่างมากมาย เช่น วัดประเสริญสุทธานวาส, วัดแจรงร้อน, วัด
บางประกอก, วัดเงิน, วัดทอง, วัดแก้ว, วัดศาลาสีหน้า, วัดโพธิ์, วัดสลัก, วัดสมอราย, วัดเสียบ
 ฯลฯ^๒ วัดเหล่านี้มีทั้งวัดร้างและวัดที่มีพระสงฆ์อาศัยอยู่ การอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์
ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์จึงมีทั้งการก่อสร้างวัดใหม่และการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเก่าซึ่งมีจำนวน
มากน้อยตามพระบรมราโชบายของพระมหากษัตริย์และตามสภาพการณ์ของบ้าน เมือง ซึ่งพอ
จะสรุปจำนวนวัดที่มีการบูรณะ, ปฏิสังขรณ์และสร้างในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ได้ดังนี้คือ

^๑ วิจารณ์ กาญจนมัย, การฟื้นฟูพุทธศาสนาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-
๒๓๔๕, หน้า ๖๐.

^๒ จุฑา จินนพันธ์สกุล ,
๒๔๒๓, หน้า ๑๖๖

"เศรษฐกิจของวัดในกรุงเทพฯ, พ.ศ. ๒๔๑๑-

ตารางที่ ๑ จำนวนวัดที่สร้าง, บูรณะปฏิสังขรณ์ ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

รัชสมัย	พระมหากษัตริย์		เจ้านาย, ขุนนาง, ประชาชน		รวม		หมายเหตุ
	สร้างใหม่	บูรณะปฏิสังขรณ์	สร้างใหม่	บูรณะปฏิสังขรณ์	สร้างใหม่	บูรณะปฏิสังขรณ์	
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ	๑	๑๓	-	๑๑	๑	๒๔	-
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย	-	๒	๑	๔	๑	๕	-
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ	๔	๓๕	๑๖	๑๗	๑๐	๖๑	-

ที่มา เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ (กรุงเทพฯ, ๒๕๐๓)

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ (กรุงเทพฯ, ๒๕๐๓)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ, ๒๕๐๓)

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓:๒ เล่ม, (กรุงเทพฯ, ๒๕๐๔)

อนิต อยู่โพธิ์, ตำนานวัดราชโอรสาราม (กรมศิลปากร พิมพ์ออกแล้ว) ภายใต้การเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน

ณ วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร วันที่ ๖ เมษายน ๒๕๐๔) (กรุงเทพฯ, ๒๕๐๔) : หนังสือนำส่วนจำกัศิวพร ๒๕๐๔, หน้า (๘-๙)

รายละเอียดเกี่ยวกับวัดต่าง ๆ ของแต่ละประเภท โปรดดูในภาคผนวก ก-

นอกจากการสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ แล้ว พระมหากษัตริย์ไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ยังทรงมีการสร้างเจดีย์และสถูปอีกหลายแห่งด้วยกัน เช่น

- ก. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้สร้างเจดีย์พระศรีสรรเพชญ์ ในวัดพระเชตุพน^๑
- ข. พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้สร้างพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม
- ค. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างหลายแห่ง คือ
๑. พระสมุทรเจดีย์ ที่สมุทรปราการ^๒
  ๒. พระบรมบรรพต (ภูเขาทอง) วัดสระเกศ แต่ไม่สำเร็จ
  ๓. สำเภายานนาวา วัดยานนาวา
  ๔. โฉมปราสาท วัดราชินีคตา
  ๕. บูรณะพระปรางค์วัดอรุณ ต่อจากพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
  ๖. พระมหาเจดีย์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ๒ องค์ ข้างพระเจดีย์ศรีสรรเพชญ์ตามฐาน ข้างเหนือทรงขนานนามว่า พระมหาเจดีย์ติลกธรรมนิทาน ข้างทิศใต้ทรงขนานนามว่า พระมหาเจดีย์มณีปัดคบศิขาร^๓

ส่วนในด้านพระพุทธรูปต่าง ๆ ซึ่งถือได้ว่าเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าตามความเชื่อของคนไทย และบรรดาวัดและสถานประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางพุทธศาสนาจะต้องมีพระพุทธรูปเป็นประธาน พระพุทธรูปจึงมีความสำคัญต่อความเชื่อและมีอิทธิพลต่อจิตใจของประชาชนมาก พระมหากษัตริย์สมัยต้นรัตนโกสินทร์จึงทรงให้ความสำคัญดังนี้คือ

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, หน้า ๒๔๖.

^๒ ห้องสมุดวชิรญาณ จดหมาย เหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๘๔ พ.ศ. ๒๓๗๐ เลขที่ ๑๕ ว่าด้วยการสร้างพระสมุทรเจดีย์ สมุทรปราการ

^๓ เสถียร สุภโสภณ, พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย, หน้า ๒๐๕-๒๐๗.

ก. รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นสมัยที่เริ่มสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ได้ดำเนินพระราชกุศโลบาย ในการนำพระพุทธรูปซึ่งเป็นศูนย์รวมทางจิตใจและความเชื่อของประชาชนจากหัวเมืองต่าง ๆ มาไว้ที่กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางแห่งใหม่ เพื่อสร้างความยอมรับ; ความศรัทธาต่อราชวงศ์ใหม่ในรูปของการยอมรับในพระบารมีและบุญญาธิการที่สามารถทำการรวบรวมพระพุทธรูปที่สำคัญมาไว้ในครอบครองได้ ซึ่งพระมหากษัตริย์ทั้งก่อนและหลังรัชสมัยของพระองค์ เคยดำเนินกุศโลบายนี้มาก่อน โดยการโปรดให้รวบรวมบรรดาพระพุทธรูปที่หล่อด้วยสัมฤทธิ์จากพิษณุโลก, สวรรคโลก, สุโขทัย, สทपुर, กรุงเก่า และจากธนบุรี ถึง ๑,๒๔๘ องค์มาซ่อมแซมและบูรณะให้ดี แล้วนำไปประดิษฐานยังที่ต่าง ๆ หรือการโปรดให้รวบรวมพระพุทธรูปจากหัวเมืองต่าง ๆ ๖๘๘ องค์ และพระพุทธรูปก่ออิฐถือปูนอีก ๑๘๓ องค์ รวม ๘๗๑ องค์ไปไว้ที่ระเบียงพระวิหารคดของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยเฉพาะพระประธานในวิหารต่าง ๆ ของวัดพระเชตุพนก็เป็นพระพุทธรูปเก่าที่อัญเชิญมาจากหัวเมืองต่าง ๆ เกือบทั้งสิ้น คือ

๑. พระนาคปรก จาก สทपुर
๒. พระพุทธเจ้าเทศนาพระธรรมจักร จากกรุงเก่า
๓. พระพุทธรูปวัดเขานินทร์ จากสวรรคโลก
๔. พระโลกนารถศาสตราจารย์ จากวัดพระศรีสรรเพชญ์ กรุงเก่า
๕. พระพุทธเทวปฏิมากร จากวัดศาลาสี่หน้า กรุงธนบุรี
๖. พระพุทธรูปในพระอุโบสถอารามเก่า
๗. มีหล่อใหม่อยู่เพียงองค์เดียว คือ พระป่าเลไลยก์
๘. พระแก้วมรกตและพระบางจาก เวียงจันทน์^๑
๙. พระพุทธรูปหิ้งค์จาก เชียงใหม่^๒

^๑เจ้าฟะ ระบายทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, หน้า

๒๖๗-๒๗๑.

^๒สมเด็จพระเจ้าฟะ ระบายทิพากรวงศ์ก็ได้นำมาจาก เวียงจันทน์ตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรี

นอกจากนี้ในวัดพระเชตุพนฯ ก็ยังมีเจดีย์สรรเพชญ์ที่เกิดจากการนำพระศรีสรรเพชญ์จาก
กรุงเก่าซึ่งชำรุดมากมาบรรจุเข้าในเจดีย์ที่ทรงสร้างครอบองค์พระศรีสรรเพชญ์ไว้เนื่องจาก
เดิมทรงมีพระราชดำริจะนำองค์พระศรีสรรเพชญ์ที่ชำรุดมาหล่อเพื่อสร้างพระพุทธรูปใหม่
แต่เมื่อทรงมีพระราชปณิธานพระราชอาคณาก็ได้รับการคัดค้านจึงทรงนำมาสร้างเจดีย์
ครอบไว้^๑ ยังมีพระพุทธรูปที่มีความสำคัญอีก ๓ องค์ที่ทรงได้มาจากประเทศราชคือถือได้
ว่าเป็นการดำเนินกุศโลบายในการตั้งศูนย์รวมทางด้านจิตใจเข้าสู่ส่วนกลางที่ดี เช่นเดียวกัน
โดยเฉพาะการรู้จักผ่อนปรนต่อกุศโลบายดังกล่าวโดยยอมคืนพระบางให้แก่ลาว เมื่อคราว
ส่งเจ้าผันทเสนกลับไปปกครองเมืองลาว และลาวได้กราบทูลขอพระบางคืน^๒ แต่ใน
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระยาราชสุภาวดีไปตีเวียงจันทน์คราวกบฏ
เจ้าอนุวงศ์ ได้นำพระบางกลับมากรุงเทพฯ ด้วย ซึ่งโปรดให้นำไปประดิษฐานไว้ที่วัด
จักรวรรดิ^๓

ข. ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในรัชสมัยนี้ไม่ค่อยจะมี
พระราชดำริในด้านการสร้างวัดและการสร้าง, บูรณะปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปต่าง ๆ แต่ก็
ทรงดำเนินพระบรมราโชบายในด้านการสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์ คือ โปรดให้นำพระ
แก้วผลึก จากจำปาศักดิ์มาไว้ในกรุงเทพฯ แล้วพระราชทานพระนามใหม่ว่า "พระพุทธมุนีรัตน"^๔
และทรงปฏิสังขรณ์พระโต (พระศรีสากยุมณี)^๕ ในวัดสุทัศน์เทพวราราม ต่อจากพระราชบิดา^๖

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗-๔๘.

^๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑,
หน้า ๗๔

^๔ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๓๖.

^๕ พระโต หรือ พระศรีสากยุมณี เดิมประดิษฐานอยู่ที่วิหารหลวง วัดมหาธาตุ
เมืองสุโขทัย ต่อมาได้รับการอัญเชิญให้มาประดิษฐานที่วัดเสาชิงช้า จาก เสทือน สุภโสภา,
พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย, หน้า ๑๗๔.

^๖ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๑๕๐.

ค. ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการอัญเชิญพระพุทธรูปชินสีห์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปคู่กับพระพุทธรูปชินราช อันเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของทางเหนือจาก พิชณุโลกมาเป็นพระประธานที่วัดบวรนิเวศ^๑ และมีการอัญเชิญพระพุทธรูปองค์อื่น ๆ อีกคือ

๑. พระศาสดาจากพิษณุโลก มาอยู่กรุงเทพฯ โดยสมภารวัดบางอ้อข้าง
๒. พระอัญญาจารย์ จากวัดวิหคทอง พิชณุโลก มาไว้ที่วัดสระเกศ^๒
๓. พระโต จากวัดสระตะพาน เมืองเพชรบุรี^๓

นอกจากนี้ ยังโปรดให้มีการหล่อพระพุทธรูปอีกหลายองค์คือ

๑. พระพุทธรูปยอดฟ้าจุฬาโลก และพระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย^๔ เพื่อประดิษฐาน ข้างซ้ายขวาใต้บุษบกอันเป็นที่ประดิษฐานของพระแก้วมรกต วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
๒. พระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระเชตุพน^๕
๓. พระพุทธรูปมหาโลกาภินันท์ หน้าตักกว้าง ๑๐ ศอก วัดสุทัศน์เทพวราราม^๖

^๑เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑, หน้า ๑๑๘.

^๒ม.จ.ว.แสงโสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ถึง รัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔), พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๓), หน้า ๒๐๓.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๗.

^๔เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒, หน้า ๑๓๘ และท้องสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๒๒๑๐ พ.ศ. ๒๔๕๑ เลขที่ ๔๒ ว่าด้วยการสร้างพระพุทธรูปซึ่งมีพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระบาทสมเด็จพระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย

^๕ท้องสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๓ พ.ศ. ๒๓๗๔ เลขที่ ๓๒ ว่าด้วยการสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระเชตุพน

^๖ท้องสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๔ พ.ศ. ๒๓๗๕ เลขที่ ๕๒ ว่าด้วยการหล่อพระพุทธรูปวัดเสาชิงช้า.

๔. พระพุทธมหาโลกาภินันท์ วัดเฉลิมพระเกียรติ
๕. พระเสวตมณี วัดราชนัคคา
๖. พระพุทธไตรรัตนนายก (พระโต) วัดกัลยาณมิตร
๗. พระพุทธอนันตคุณ วัดราชโอรส
๘. พระประธานวัดปริณายก วัดนางนอง^๑

พระพุทธรูปที่ทรงสร้างมีทั้งสร้างด้วย ทอง เงิน นาค ศิลาและเพชรพลอยเครื่องประดับพระองค์ต่าง ๆ มากมาย^๒ นอกจากที่กล่าวไปแล้วนั้น เมื่อก่อนทรงขึ้นครองราชย์ก็ทรงสร้างไว้หลายองค์ คือ พระพุทธอนันตคุณ วัดราชโอรส พระพุทธรูปห้ามัญจาคีรี สูงสองศอกเศษ หุ้มด้วยทองคำน้ำแปดทรงเครื่องประดับเพชรพลอยต่าง ๆ บรรจุพระบรมธาตุ, พระแก้วผลึกหน้าตักสามนิ้ว ถานทองคำลงยาราชาวดีนั่งใต้คางไม้พระศรีมหาโพธิ์ ต้นเงิน ใบทองคำลงยา บูชาด้วยสัตว์ทองคำต่าง ๆ, พระศิลาทองหน้าตัก ๒ นิ้ว ฯลฯ^๓

ส่วนบรรดาเจ้านายและขุนนางต่าง ๆ ก็นิยมหาพระพุทธรูปตามหัวเมืองมาทำเป็นพระประธานตามวัดที่สร้างเช่นเดียวกัน นอกเหนือจากวัดบวรนิเวศแล้วก็ยังมีอีกคือ

๑. พระประธานวัดบรมนิวาส ๑ องค์
๒. พระประธานวัดเทวราชกุญชร ๑ องค์
๓. พระประธานวัดประยูรวงศ์ ๒ องค์
๔. พระประธานวัดพิชัยญาติ ๑ องค์

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒ หน้า ๑๗๑ และเล่มอื่น สุกโสมณ, พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย, หน้า ๒๐๔-๒๐๕.

^๒ ห่องสมุทวชิรญาณ จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๘๔ พ.ศ. ๒๓๗๐ เลขที่ ๑๓ เรื่องพระพุทธรูปที่ทรงสร้างด้วยทองคำ นาก เงิน ศิลาและเพชรพลอย เครื่องประดับพระองค์

^๓ ห่องสมุทวชิรญาณ จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๒ พ.ศ. ๒๓๖๓ เลขที่ ๑๗ ว่าด้วยเรื่องพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อก่อนเสวยราชย์ พระองค์ได้ทรงสร้างพระราชากุศลเป็นพิเศษ

๕. พระประธานวัดอินทาราม ๑ องค์^๑

การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดและพระพุทธรูปนั้นต้องใช้กำลังคนและทรัพย์สินเป็นจำนวนมาก ดังเช่นการบูรณะวัดโพธิ์ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ต้องใช้เวลาถึง ๗ ปี ๕ เดือน ๒๘ วัน ใช้เงินทั้งสิ้น ๓๗๘๔ ชั่ง ๖ ตำลึง^๒ ฯลฯ

การบำเพ็ญพระราชกุศลในพระราชพิธีและในโอกาสต่าง ๆ

พระมหากษัตริย์ของไทยจะต้องบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นประจำ ตามระเบียบที่มีมาแต่ก่อนตามอย่างพระมหากษัตริย์ของไทยแต่เดิมบ้าง หรือบำเพ็ญเพิ่มเติมบ้าง^๓ ตามปกติก็จะทรงปชฌ์ พร้อมทั้งของขบเคี้ยวและกับข้าว นอกจากนี้ยัง โปรดให้ข้าราชการสวดถวายแก่ภิกษุสามเณรผู้มารับบิณฑบาตตาม เหวรถอนเช้าทุก ๆ วัน ๗ พระราชวัง หรือโปรดให้พระภิกษุเข้าฉันอาหาร ๗ เรือนหลวงโดยเปลี่ยนวัดไปตาม เหว หรือโปรดให้มีพระธรรม เทศนาในเวลากลางคืน หรือโปรดให้มีการแสดงธรรม เทศนาในโรงทาน และในพระอารามหลวงหลายแห่ง แล้วทรงบูชาพระที่มาสวดธรรมตามสมควร ฯลฯ^๔ และในโอกาสพิเศษเช่น เป็นอภิเษกสมรสที่เป็นโบราณกาลอันปรากฏมาแต่เก่าก่อน คือ สงกรานต์ วิสาขบูชา, เข้าพรรษา, สารท, ออกพรรษา, กฐิน, ถวายผ้าจำพรรษา, วันมหาปวารณา, ทำบุญ

^๑ ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓, หน้า ๒๘๓.

^๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑, หน้า ๒๗๒-๒๗๓.

^๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว; ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒, หน้า ๑๓๑.

^๔ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๑๗๑-๑๗๒ และ ห้องสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๒ พ.ศ. ๒๓๖๓ เลขที่ ๑๗ ว่าด้วย เรื่องพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อก่อนเสวยราชย์พระองค์ก็ได้ทรงสร้างพระราชกุศลเป็นพิเศษ

ขนมเบื้อง, ตรีชุน, พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ เมื่อถึงสิ้นปีของไทย^๑ ก็จะต้องทรงบำเพ็ญพระราชกุศลตามโอกาสนอก เหนือจากการบำเพ็ญพระราชกุศลดังกล่าว ก็ยังมีพระราชพิธีต่าง ๆ ในเทศกาลของทั้งพุทธและพราหมณ์อื่น ๆ อีก เช่น เทศน์มหาชาติ, ลอยกระทง, พระราชพิธีขอฝน, พระราชพิธีระงับความไข้^๒ พระราชพิธีตรียัมปวาย, พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์, พระราชพิธีเขนทร์ศุสนาน^๓, พระราชพิธีมงคลและจรตพระนังคัลแรกนาขวัญ, พระราชพิธีเริ่มนาทหลวง, พระราชพิธีจองเปรียง, พระราชพิธีฉัตรมงคล^๔ พระราชพิธีเหล่านี้จะมีการเลี้ยงถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์และคณะจตุปัจจัยตามโอกาส เช่น ถวายกฐินทานแก่พระภิกษุจำพรรษาและ

"...ปรณณิบัติ พระสงฆ์เพลลาเพลถวายกับปัจจัยพันวันตรุษสาคิวลาชะบูชาเข้าพรรษา มหาสงกรานต์...วันเข้าพรรษาสาตรอกพรรษาได้มีพระธรรมเทศนา บูชาด้วยประทีปธูปเทียนดอกไม้ร้อยกรองต่าง ๆ ถวายทานเป็นต้นว่า ไตรจักรบริบาลจตุปัจจัย...วันเข้าพรรษาได้ถวายธูปเทียนข้าวตอกดอกไม้เมียงหมากแก่พระภิกษุสงฆ์..."^๕

^๑พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว; ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาล
ที่ ๔ ภาค ๒, หน้า ๑๕๐-๑๕๑.

^๒อักษร กายูจโนมัย; การฟื้นฟูพุทธศาสนาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๔-๒๓๔๕,
หน้า ๑๘๕-๑๘๖.

^๓พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์, ประกาศพระราชพิธี เล่ม ๑
(กรุงเทพมหานคร: คุรุสภา, ๒๕๐๘), หน้า ๑๕๙-๑๖๐.

^๔โปรดดูรายละเอียดใน ประกาศพระราชพิธี เล่ม ๑-๒.

^๕ห้องสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุการณ์รัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๒ พ.ศ. ๒๓๖๓ เลขที่
๑๗ ว่าด้วยเรื่องพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อตอนเสวยราชย์, พระองค์ได้ทรง
สร้างพระราชกุศลเป็นพิเศษ.

นอกจากนี้พระที่ทำประโยชน์ เช่น เรียนพระปริยัติธรรม^๑ สวดพระปาติโมกข์ เป็นช่างก่อสร้างวัด ก็จะได้รับ การพระราชทานสิ่งของต่าง ๆ ด้วยเช่นกัน^๒ หรือโอกาสพิเศษอื่น ๆ เช่น ในการสังคายนาทั้ง ๒๑๘ รูป ก็จะได้รับพระราชทานเลี้ยงอาหารอย่างดี ๒ เวลา จากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและสมเด็จพระอนุชาธิราช^๓

นอกจากการบำเพ็ญพระราชกุศลในโอกาสต่าง ๆ แล้ว พระมหากษัตริย์ไทยยังมีการบำเพ็ญพระราชกุศลพิเศษต่าง ๆ อีกคือ

ก. การรักษาพยาบาลพระภิกษุอาพาธ ซึ่งปรากฏในรายการพระราชอุทิศเกณฑ์บุญประจำปี ในรัชกาลที่ ๑-๓ ว่าได้มีการถวายอาหารหวานคาวแก่พระสงฆ์อาพาธทุกปี ทั้งพระในเมืองและพระหัวเมือง หรือถ้าเป็นพระทรงสมณศักดิ์จะโปรดให้เป็นศพหลวงหรือทรงพระราชทานเพลิงศพให้ ฯลฯ^๔

ข. การถวายเครื่องนุ่งห่มและเครื่องใช้แก่พระสงฆ์ โดยการถวาย ผ้าไตรแก่พระสงฆ์ ผ้าไตรเป็นผ้าขาวที่เกณฑ์ให้หัวเมืองทำแล้วใช้เงินเบี้ยหวัดซื้อ แล้วพระมหากษัตริย์จะส่งผ้าไตรไปทอดกฐินในหัวเมือง โดยจะส่งผ้ากฐินจำแนกไปตามความสำคัญของเมือง เป็นผ้ากฐิน เอก โท ทรี เจ้าเมืองจะนำผ้าไตรที่ได้รับพระราชทานไปทอดและถวายพระราชกุศลมาให้ทราบ นอกจากนี้ยังทรง "ถวายไตรปี" แก่พระสงฆ์ที่ได้รับยศหรือพระมหากษัตริย์ทรงรู้จักคุ้นเคย สำหรับสิ่งของอื่น ๆ ที่เด่นชัดก็มีเทียนพรรษา ซึ่งถวายในเดือน ๘ รวมทั้งน้ำมันระพร้าว, ไล่เทียน, สีสั่ง ฯลฯ^๕

^๑ เรื่องเดียวกัน;

^๒ อัศจรรย์ กาญจนโมมัย; การฟื้นฟูพุทธศาสนาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๕, หน้า ๑๑๖.

^๓ เจ้าพระยาดีพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑, หน้า ๑๙๒-๑๙๓

^๔ อัศจรรย์ กาญจนโมมัย; การฟื้นฟูพุทธศาสนาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๕, หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

^๕ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๑๑๘-๑๒๑.

แม้ก่อนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะสวรรคต ก็ยังโปรดให้

พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าอรรณพ เปิกพระราชทรัพย์ในท้องพระคลังมอบให้ไวยาจักร-
กัปปยการก ถวายจุดธูปจักษุทั้งสี่แก่พระภิกษุสามเณรในอารามหลวงทั้งในกรุงเทพฯ และ
หัวเมืองต่าง ๆ จำนวน ๗๓๖๘ รูป เป็นจำนวนเงิน ๑๘๒๕ ซึ่งเพื่อเป็นการบำเพ็ญสังฆทาน-
บารมีก่อนสวรรคต^๑

การส่งเสริมการศึกษาปริยัติธรรม

"การศึกษาพระปริยัติธรรม" หมายถึง การศึกษาพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นหลักธรรม
ทางพุทธศาสนาและเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ในการสืบทอดพุทธศาสนาตามความเชื่อของ
ลัทธิเถรวาท ดังนั้น การสืบทอดพุทธศาสนาจึงมีความจำเป็นที่จะต้องสืบทอดพระไตรปิฎก
ให้คงอยู่โดยไม่มี การผิดเพี้ยนให้เสียหายของพุทธศาสนา การสืบทอดที่จะไม่ก่อให้เกิด
การผิดพลาดนั้น สามารถที่จะทำได้โดยการให้ พระสงฆ์ได้มีโอกาสในการศึกษาพระไตรปิฎก
ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ฝ่ายคันถธุระ แต่สภาพของสังคมสมัยเอง
ขาดความพร้อมในการส่งเสริมการศึกษาพระไตรปิฎก หรือการศึกษาพระปริยัติธรรมที่ดีพอ
ดังนั้น คณะสงฆ์จึงต้องรับการช่วยเหลือจากสถาบันพระมหากษัตริย์ เพื่อประโยชน์ของทั้ง ๒
ฝ่าย โดยคณะสงฆ์ก็จะรักษาพุทธศาสนาเอาไว้ต่อไปได้และรักษาสถานภาพของสงฆ์ต่อไปได้
ขณะที่พระมหากษัตริย์ก็จะได้รับการยกย่องในฐานะผู้ปกป้องคุ้มครองพุทธศาสนาซึ่งเป็น
ศาสนาประจำชาติของไทย

การทำนุบำรุงการเล่าเรียนพระปริยัติธรรมของพระมหากษัตริย์จึงมีขึ้นตั้งแต่สมัย
สุโขทัยจนถึงปัจจุบันโดยการส่งเสริมให้มีการบอก, การเล่าเรียนพระปริยัติธรรม แล้วมีการ
สอนพระปริยัติธรรม เพื่อจะให้ทราบว่า พระภิกษุรูปใดมีความรู้เพียงใด การเล่าเรียน
พระปริยัติธรรม เป็นการเรียนทั้งภาษาบาลีและคัมภีร์พระไตรปิฎก การสอนจึงสอนทั้งความรู้

^๑ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๐ (กรุงเทพมหานคร : ศุภสภา, ๒๕๑๑), หน้า
๑๑๐-๑๑๖, อรรถาธิบายได้ในหนังสือดังกล่าว.

ภาษาบาลีและความรู้คัมภีร์พระไตรปิฎก คือ ให้เข้าสอบความรู้ อ่านคัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาบาลีแปลเป็นภาษาไทยให้ถูกอธิธานและทางไวยากรณ์บาลี และความรู้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกด้วย จึงมักเรียกกันว่า "แปลหนังสือ" หรือ "แปลพระปริยัติธรรม"^๑

พระมหากษัตริย์ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ก็ได้ทำการส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมด้วยกันทุกพระองค์ ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ทรงเคยมีพระราชปรารภว่า "พระบาลีและอรรถกถาฎีกาพระไตรปิฎกทุกวันนี้ เมื่อและสิดเพี้ยนวิปลาสอยู่เป็นอันมากจะนี่จะเป็นเค้ามูลพระปฏิบัติศาสนานาฎี เวศศาสนานันมิได้ อนึ่งผู้รักษาพระไตรปิฎกมีอยู่ทุกวันนี้ก็น้อยนัก ถ้าสิ้นท่านเหล่านี้ เห็นว่าพระปริยัติศาสนา จะเสื่อมสูญเป็นอันเร็วนัก"^๒

และ "ถ้าพระภิกษุยังทรงปาติโมกขบริบูรณ์อยู่ตราบใด ชื่อว่าพระศาสนายังตั้งอยู่ตราบนั้น"^๓

พระองค์จึง โปรดให้สมเด็จพระสังฆราช (สุก) จัดการศึกษาการปริยัติขึ้น ซึ่งสันนิษฐานว่าคงจะเอาแบบอย่างมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาและพระองค์ร่วมวางแผนการศึกษาด้วย โดยการแบ่งการศึกษาออกเป็น ๓ ชั้นคือ

บาเรียนตรี ใช้พระสูตรเป็นหลักสูตรตามแต่คณะกรรมการจะกำหนดให้ผู้สอนแปล

บาเรียนโท ใช้พระสูตรกับพระวินัยเป็นหลักสูตร ให้ผู้สอนแปล

บาเรียนเอก ใช้พระสูตร,พระวินัยและปรมัตถ์ เป็นหลักสูตรตามแต่คณะกรรมการจะเลือกให้แปล^๔

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้มีการปฏิรูปการเรียนการสอนใหม่ใน พ.ศ. ๒๓๕๔ โดยทรงให้ สมเด็จพระสังฆราช (มี) จัดการใหม่โดยแบ่งหลักสูตรออกเป็น ๔ ชั้นหรือ ๔ ประโยคคือ

^๑ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา, หน้า ๒๕๒.

^๒ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า ๗๔๐.

^๓ พระราชปรารภถึงการศึกษาปริยัติธรรมของพระสงฆ์ ในกฎพระสงฆ์ข้อที่ ๔ ซึ่งออกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๖ จาก กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๕๔๖.

^๔ ศิริวัฒน์ คำวันสา, สงฆ์ไทยใน ๒๐๐ ปี, หน้า ๓๒-๓๓.

ประโยค ๑, ๒, ๓ ใช้คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นแบบเรียน การสอบต้องแปลคร่าว
 เดียวให้ผ่านทั้ง ๓ ประโยค

ประโยค ๔ ใช้คัมภีร์มิ่งคัสตถปิณี เป็นต้น

ประโยค ๕ ใช้บาสิมุตตะกะ แล้วเปลี่ยนเป็น คัมภีร์สารตถสังคหะ กลับกันไปมา

ประโยค ๖ ใช้มิ่งคัสตถปิณี ขึ้นปลาย

ประโยค ๗ ใช้คัมภีร์สมันตปาสาทิกาอรรถกถารินัย

ประโยค ๘ ใช้คัมภีร์วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเลส

ประโยค ๙ ใช้คัมภีร์กาสาธาตถปิณี ต่อมาเปลี่ยนเป็น ฎีกาอภิธรรมมัตถกถารินัย^๑

หลักสูตรดังกล่าว ได้ใช้สลับต่อเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบัน การสอบแต่ละครั้งจะมีขึ้น
 ก็ต่อเมื่อพระมหากษัตริย์จะเป็นผู้ ทรงรับสั่งขึ้น จากนั้นสังฆนายกทั้งปวงและเจ้าพนักงานฝ่าย
 บ้านเมืองก็จะประชุมกันเพื่อกำหนดการสอบพระปริยัติธรรม ในสมัยรัชกาลที่ ๑-๒ ยังไม่มีการ
 กำหนดเวลาสอบที่แน่นอน ดังนั้น นาน ๆ จึงมีการสอบครั้งหนึ่ง^๒ จนถึงรัชกาลที่ ๓ พระองค์
 ทรงให้ความสำคัญต่อการศึกษาพระปริยัติธรรมมาก ดังปรากฏในพระราชปจฉาในพ.ศ. ๒๓๖๔
 ที่ทรงมีถึงพระราชอาคณว่าฉันใดจะได้พระภิกษุสามเณรเป็นบาเรียนให้สมควรแก่พระราช
 ศรัทธา^๓ เนื่องจากในปีดังกล่าว เมื่อพระองค์ โปรดให้พระราชอาคณ ๑๖ รูป ดำเนิน
 การสอบพระปริยัติธรรมเป็นเวลาถึง ๒๕ วันก็ยังไม่พบพระภิกษุสามเณรองค์ใดสอบผ่านเลย^๔
 พระองค์จึง โปรดให้มีการกำหนดสอบพระปริยัติธรรม ๓ ปีต่อครั้ง และใช้เป็นแบบต่อมา

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑-๕๒ และรายละเอียดเกี่ยวกับคัมภีร์ที่ใช้ในการสอบ
 โปรดดูในภาคผนวก ข.

^๒ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ประชุมนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา, หน้า ๒๔๔.

^๓ ประชุมพระราชปจฉา, หน้า ๒๐๖.

^๔ ประชุมพระราชปจฉา, หน้า ๒๐๖.

จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๑๔-๑๕^๑ และ โปรดให้มีการประกาศให้รางวัลเจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ ที่เอาใจใส่ส่งเสริมพระสงฆ์สามเณรที่เล่าเรียนพระไตรปิฎก ด้วยจิวร ปิณฑบาตร และสิ่งของอื่น ๆ ^๒ ส่วนสถานที่สอบตามปกติจะสอบที่วัดอันเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช เช่น สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มีการสอบไล่พระไตรปิฎกที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ^๓ ฯลฯ บางครั้งจึงเข้ามาสอบในพระราชวังเป็นพิเศษ หากทรงพระราชศรัทธาจะทรงฟัง^๔ ฤๅสอบก็มีกกระทำกัน เมื่อออกพรรษาแล้วบางครั้งก็ระหว่างเข้าพรรษา การสอบมักจะเริ่มเวลาบ่าย ๓ โมง เล็กประมาณทุ่มเศษ หยุดในวันโกนและวันพระใช้เวลาคราวหนึ่ง ๆ ราว ๒-๓ เดือน^๕ ระหว่างการสอบพระมหาคษัตริย์จะจัดพนักงานคอยถวายหมาก พลู หมอนอิง คัมภีร์ เทียน กระจอน ขา ชันน้ำ น้ำตาลทราย เสื่อ ถ่าน ตะเกียง แก้วพระราชาคณะผู้ดำเนินการสอบ และพระภิกษุสามเณรผู้เข้าสอบทุกองค์^๖ หากพระภิกษุสามเณรองค์ใดสามารถสอบไล่เป็นเปรียญ เอก โท ตรี ก็จะได้

^๑ สมเด็จพระบรมราชาธิบดีทรงราชานุภาพ, ประชุมนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา, หน้า ๒๔๔ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๗๐), หน้า ๑๑๓.

^๒ ห้องสมุดวชิรญาณ หมายรับสั่ง รัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๑/๒ จ.ศ. ๑๑๙๘ พ.ศ. ๒๓๗๙ เรื่องมีประกาศให้ทานที่เข้าของพระอารามต่าง ๆ

^๓ ห้องสมุดวชิรญาณ หมายรับสั่ง รัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๑/๑ จ.ศ. ๑๑๙๘ พ.ศ. ๒๓๗๙ เรื่องมีสการเชิญประชุมพระราชาคณะ ๑๐ รูปพร้อมกัน ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ในการสอบไล่พระไตรปิฎก.

^๔ ห้องสมุดวชิรญาณ หมายรับสั่ง รัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๑๒/๓ จ.ศ. ๑๒๐๙ พ.ศ. ๒๓๐๙ เรื่องประชุมพระราชาคณะ ๓๑ รูป สอบไล่พระไตรปิฎก ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และสมเด็จพระบรมราชาธิบดีทรงราชานุภาพ, ประชุมนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา, หน้า ๒๔๔.

^๕ สิริวัฒน์ คำวันสา, สงฆ์ไทยใน ๒๐๐ ปี, หน้า ๕๕.

^๖ สมเด็จพระบรมราชาธิบดีทรงราชานุภาพ, ประชุมนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา, หน้า ๒๔๘-๒๕๐

"รับพระราชทานจักรพัดบาทตราเสนาสนะศิลาณ เกษัชปัจจัยจากพระมหากษัตริย์"^๑ และได้
รับพระราชทานนิตยภัตรตามความรู้ที่สอบได้^๒ บรรดาพระที่สอบได้เปรียญนี้จะได้สิทธิพิเศษ
ในการยกฐานะญาติพระที่ เป็นไพร่หลวงให้พ้นจากการเป็นไพร่ไปเป็นโยมสงฆ์แทนได้^๓
เพื่อเป็นการส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรเอาใจใส่ในการศึกษามากขึ้นโดยไม่ต้องอนาทรร้อนใจ^๔

การพระราชทานสมณศักดิ์^๕ และนิตยภัต^๖

เป็นอำนาจของพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวในการที่จะทรงพระราชทาน
ตามพระราชวินิจฉัยเห็นสมควร สมณศักดิ์หรือบรรดาศักดิ์ของพระสงฆ์ผู้ทรงคุณธรรมนั้น ปรากฏ
ในทำเนียบสมณศักดิ์ดังนี้คือ

พระราชาคณะ ประกอบด้วย สมเด็จพระสังฆราช เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะรองและ
พระราชาคณะผู้ชั้นธรรม ชั้นเทพ ชั้นราช ชั้นสามัญ

พระครู ประกอบด้วย พระครูฐานานุกรม พระครูเจ้าคณะ พระครูเจ้าวัด
พระครูพิเศษ

พระฐานานุกรม คือ พระผู้รับใช้เจ้าคณะ, พระราชาคณะ, พระครูเจ้าคณะ, พระครูเจ้าวัด

^๑ประชุมพระราชพงศาวดาร, หน้า ๒๐๖.

^๒จักรพรรดิ กายจโนมัย, การฟื้นฟูพุทธศาสนาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๔-๒๓๔๕
หน้า ๑๒๒.

^๓อุทิศ จึงนิพนธ์สกุล, เศรษฐกิจของวัดในกรุงเทพมหานคร พ.ศ.
๒๔๑๑-๒๔๒๓, หน้า ๑๐๓.

^๔สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา,
หน้า ๒๔๕.

^๕สมณศักดิ์ คือ ฐานันดรหรือยศของพระสงฆ์

^๖นิตยภัต คือ อาหารหรือเงินค่าอาหารที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้แก่ สงฆ์
ทรงสมณศักดิ์

พระเปรียญ แบ่งเป็น เปรียญ เอก โท ตรี

พระพิธีธรรม คือ พระสงฆ์สำหรับสวดพระปริตในงานพระราชพิธีพิเศษต่าง ๆ^๑

พระที่มีสมณศักดิ์ระดับต่าง ๆ ถือได้ว่าเป็นการยกย่องทางสังคม คือได้รับทั้งจากการยอมรับจากพระมหากษัตริย์ในการกำหนดตำแหน่งต่าง ๆ ให้ และได้รับการยกย่องยอมรับจากประชาชนมากขึ้นตามสมณศักดิ์ ซึ่งเป็นการบ่งบอกถึงฐานะและความสำคัญของสงฆ์^๒ นอกเหนือจากการได้รับนิตยภัตที่ได้รับลดหลั่นกันตามลำดับ คือ

ตารางที่ ๒ อัตราเงินเดือนที่ถวายแก่พระสงฆ์สามเณรในปลายรัชกาลที่ ๓

อันดับ	ระดับ	เดือน	ปี
๑	พระราชกณะผู้ใหญ่	๒๐.๐๐	๒๔๐.๐๐
๒	พระราชกณะชั้นธรรม	๑๙.๐๐	๒๒๐.๐๐
๓	พระราชกณะชั้นเทพ	๑๘.๐๐	๒๑๖.๐๐
๔	พระราชกณะสามัญ	๑๖.๐๐	๑๙๒.๐๐
๕	พระปลัดตำแหน่งใหญ่	๑๒.๐๐	๑๔๔.๐๐
๖	พระครูบางองค์และเปรียญ ๗ ประโยค	๑๐.๐๐	๑๒๐.๐๐
๗	เปรียญ ๕-๖ ประโยค พระครูปลัด และพระครูอธิการ	๘.๐๐	๙๖.๐๐
๘	เปรียญ ๔ ประโยค และพระครูมีนิตยภัตบางรูป	๖.๐๐	๗๒.๐๐
๙	เปรียญ ๓ ประโยค และพระฐานานุกรมสามัญ และพระสงฆ์อนุจรรในพระอารามหลวง	.๕๐	๖.๐๐

ที่มา : ห้องสมุดวชิรญาณ, จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๐ (พ.ศ. ๒๓๗๑) เลขที่ ๒, รายงานสมเด็จพระราชาคณะและราชาคณะ พระครู ฐานานุกรมเปรียญวัดต่าง ๆ ที่ได้รับนิตยภัตและพระราชหัตถ์ เลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ, หน้า ๔๑๗ อ้างถึงใน อัจฉรา กาญจนมัย; การฟื้นฟูพุทธศาสนาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๔-๒๓๔๕, หน้า ๒.

^๑อุทิศ จึงนิพนธ์สกุล, "เศรษฐกิจของวัดในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๒๓", หน้า ๑๓๘.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๗.

นอกจากจะทรงพระราชทานนิตยภัตรแก่บรรดาพระสงฆ์ตามสมณศักดิ์แล้ว ก็ยังพระราชทานนิตยภัตรแก่พระสงฆ์อื่น ๆ อีกคือ

- ก. เจ้านายที่ทรงผนวช ซึ่งจะได้รับทั้งนิตยภัตรและเบี้ยหวัด ประจำปี
- ข. พระลังกา
- ค. พระภิกษุที่ตาบอดทั้ง ๒ ข้าง แต่สามารถสวดพระปาติโมกข์ได้^๑

ดังนั้น แต่ละปีพระมหากษัตริย์จึงต้องทรงใช้พระราชทรัพย์เป็นอันมากในการพระราชทานนิตยภัตรนอกเหนือจากการทำนุบำรุงพุทธศาสนาในด้านอื่น ๆ อีก

การพระราชทานที่ดิน ข้าพระโยมสงฆ์ เลกวัดแก้ววัด

ตามปกติ "ที่ในแคว้นแคว้นกรุงเทพมหานครหรืออยุธยามหาดิลกภพนพรัตนราชธานีบุรีรมย์ เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว หากให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่ จะได้เป็นที่ราษฎรหามิได้"^๒ ดังนั้น เมื่อที่ดินในอาณาจักรทั้งหมดเป็นของพระมหากษัตริย์และอาณาจักร เพราะการสร้างวัดนั้นจะต้องใช้ที่ดินในการสร้างสำหรับเป็นศาสนสถานต่าง ๆ ที่ดินที่สร้างวัดจึงมีความจำเป็นที่จะต้องได้รับอนุญาตจากทางฝ่ายพระมหากษัตริย์เสียก่อน พระมหากษัตริย์จึงมีประเพณีแต่โบราณในการพระราชอุทิศถวายที่ดินแก่วัดต่าง ๆ ตามพระราชศรัทธาเพื่อบำรุงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงถาวรอันเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญ^๓ ที่ดินที่พระมหากษัตริย์พระราชอุทิศให้นี้แตกต่างจากการที่พระมหากษัตริย์ทรงแจกจ่ายแก่บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางประจำชน เพราะที่ดินที่พระราชทานให้แก่ชนดังกล่าว เป็นการให้เป็นการชั่วคราวเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย ทำมาหากินและหาผลประโยชน์เท่านั้น ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน โดยที่พระมหากษัตริย์

^๑ อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพุทธศาสนาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๔๕," หน้า ๑๒๔.

^๒ กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๓๔๘.

^๓ อุทิศ จึงนิพนธ์สกุล, "1. ทรัพย์สินของวัดในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๒๓," หน้า ๘๑.

ทรงมีสิทธิและอำนาจที่จะเวนคืนที่ดินนั้นเมื่อใดก็ได้^๑ ขณะที่ที่ดินที่ถวายแก่วัดกลับเป็นการให้
แก่วัดแบบถาวรหรือกึ่งถาวรเพื่อเป็นที่ดินของพุทธศาสนา โดยมีเจ้าอาวาสเป็นตัวแทนรักษา
ผลประโยชน์ซึ่งเปรียบเสมือนการมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้นเอง^๒ ที่ดินที่ให้แก่วัดนี้อาจแบ่งออก
ได้เป็น ๓ ประเภท คือ

ก. วิสุงคามสีมา เป็นที่ดินซึ่งพระราชทานให้แก่วัดเพื่อสร้างศาสนสถาน เช่น
อุโบสถ เจดีย์ ชุกระซันและที่อยู่อาศัยประพาศิทธมจรจารย์และประพาศิทธการพระพุทธรูปศาสนา
ทั้งการสั่งสอน ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยและทำสังฆกรรมน้อยใหญ่ ๆ ตามวินัยกิจ ที่ดิน
ดังกล่าวถือ เป็นกรรมสิทธิ์ของวัดซึ่งตัดขาดจากราชอาณาเขต^๓

ข. ที่ธรณีสงฆ์ คือที่ดินซึ่งพระมหากษัตริย์หรือ เจ้าของที่ดินผู้มีจิตศรัทธายกถวาย
แก่วัดเพื่อเป็นสมบัติของวัดโดยยกกรรมสิทธิ์ให้เช่นที่ เรือกสวนไร่นา ฯลฯ เพื่อให้วัดเก็บ
ผลประโยชน์

ค. ที่กัลปนา คือ ที่ดินซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงอุทิศผลประโยชน์ของหลวงในที่ดิน
นั้นในรูปของผลประโยชน์อื่นเกิดขึ้น เช่น ศาสนา ค่าสวน, ล่วยอากร ฯลฯ เพื่อใช้บำรุง
พระอารามหนึ่งและเป็นที่ดินที่เสียดพระสงฆ์โดยที่วัดไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินดังกล่าวโดยเด็ดขาด
เนื่องจากไม่ได้พระราชทานตัวที่ดิน แต่จากการที่วัด เป็นผู้ได้ผลประโยชน์ติดต่อกัน เป็นเวลานาน

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๔.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๔-๑๐๕.

^๓ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวชิโรรส, การคณะสงฆ์ (มหามกุฏ
ราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบรอบ ๕๐ ปี แต่วันสิ้นพระชนม์
แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวชิโรรส วันที่ ๑-๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๔)
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศรีศตวรรษ, ๒๕๑๔), หน้า ๕๐๕ และ พระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒, หน้า
๒๐๗-๒๐๘.

วัดจึงเสมือนมีกรรมสิทธิ์ครอบครองที่ดินกลับมาเน้น^๑

การถวายที่ดินแก่วัดนิยมกระทำพร้อมกับการถวายข้าพระโยมสงฆ์และ เลกวัด ดังนี้

ก. ข้าพระ คือทาสพระหรือทาสวัด เป็นทาสเชลยหรือคนต้องโทษที่พระมหากษัตริย์หรือบุคคลที่มีฐานะอุทิศถวายเป็นสิทธิขาดให้แก่วัด เพื่อรับใช้กิจการทุกอย่างของวัดและพระสงฆ์ ข้าพระเหล่านี้ต้องเป็นทาสวัดตลอดไปตั้งแต่ตัวเองตลอดจนถึงลูกหลานไม่มีที่สิ้นสุด ข้าพระเหล่านี้จึงมีทั้ง ทาสเชลย ทาสสินไถ่ ทาสในเรือนเบี้ย ไพร่หลวงและนักโทษ^๒

ข. โยมสงฆ์ คือญาติโยมของพระสงฆ์ ที่สอพระปริยัติธรรมได้เป็นเปรียญ พระมหากษัตริย์จะทรงให้สิทธิพิเศษแก่ญาติโยมของพระสงฆ์ที่ได้เปรียญนั้น โดยไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานในฐานะไพร่ที่ต้องรับใช้หลวง แต่จะหักโอนจากรวมกองเดิมที่ญาติพระนั้นสังกัดอยู่มาเป็น โยมสงฆ์ คอยปรนนิบัติดูแลพระรูปนั้น ๆ และพระอารามแทนไม่ต้องทำงานหนัก

ค. เลกวัด คือไพร่หลวงซึ่งขึ้นทะเบียนแล้วพระมหากษัตริย์ทรงอุทิศถวายแก่วัด เพื่อทำงานให้วัดโดยไม่ต้องมาทำงานให้หลวง ดังนั้น เลกวัดจะถูกสักรหมายหมู่ขึ้นทะเบียนในสังกัดของพระอารามมีเจ้าหมู่ขุนนายคอยควบคุม ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน เช่นเดียวกับไพร่หลวงอื่น ๆ โดยแบ่งเป็นปีละ ๔ ผลัด ๑ ละ ๓ เดือน หากไม่มากก็ต้องจ่ายเงินแทน หน้าที่ของเลกวัดคือ ตักน้ำ ต่ำข้าว ปิดกวาดวัด ทำนาในที่นาของวัด สร้างซ่อมถนน^๓ ฯลฯ

^๑ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา, หน้า ๑๕๖ และ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า ๔๑๗ และ อุทิศ จึงนิพนธ์สกุล, "เศรษฐกิจของวัดในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๕๒๓," หน้า ๑๐๕-๑๐๖.

^๒ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา, หน้า ๑๕๐ และ อุทิศ จึงนิพนธ์สกุล, "เศรษฐกิจของวัดในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๕๒๓," หน้า ๙๕-๙๖.

^๓ ปิยะฉัตร ปิตะวารณ, ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๕๕๓, หน้า ๑๗ และ อุทิศ จึงนิพนธ์สกุล, "เศรษฐกิจของวัดในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๕๒๓," หน้า ๙๘.

ทั้งข้าพระ, โยมสงฆ์และเลกวัด^๑ มีหน้าที่ในการเป็นหน่วยผลิตเพื่อเลี้ยงวัด โดย
จะทำไร่ทำนาเพาะปลูกบนที่ดินของวัด และนำผลผลิตนั้นมาถวายแก่พระสงฆ์และวัด นอกจากนี้
ก็ยังทำหน้าที่รับใช้กิจกรรมวัดต่าง ๆ ตามที่สงฆ์สั่ง ฯลฯ

^๑ เลกวัดนี้มีปัญหาที่ถกเถียงกันอยู่ว่าเป็นกลุ่มคนที่มีอยู่แต่เดิมหรือเพิ่งมี เมื่อตอนปลายสมัยอยุธยา
เพราะเอกสารประเภทศิลาจารึกและประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลยาณสมัยอยุธยา
ไม่ปรากฏคำว่าเลกวัด คงใช้แต่คำว่าข้าพระโยมสงฆ์ ขณะที่นักวิชาการบางคนเชื่อว่า เลกวัด
คือคำรวมที่ใช้เรียกรวมกับข้าพระและโยมสงฆ์^๑ ซึ่งมีหลักฐานปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดาร
กรุงศรีอยุธยา ๒ ฉบับ ที่บรรยายเหตุการณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ คือ

พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียม ได้บันทึกว่า "...ครั้นมีจอ
จัตวาศก พระยาอภัยมนตรี ว่าที่สมุหนายกถึงแก่กรรม ทรงพระกรุณาให้พระยาราชภักดีเป็น
เจ้าพระยา ราชภักดี ว่าที่สมุหนายกด้วย แล้วให้เกลี้ยกล่อมเลกวัดพระกับไพร่หัวเมืองวิเศษ
ไชยชาญ สุพรรณบุรี นครชัยศรี..."

ส่วนในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ได้บันทึกว่า "...ในปีจอ นั้น
เจ้าพระยามนตรีผู้ว่าที่สมุหนายกถึงแก่กรรม จึงทรงพระกรุณาโปรดให้พระยาราชภักดีเลื่อน
เป็นเจ้าพระยา ให้ว่าที่สมุหนายกด้วย และเจ้าพระยาราชภักดีจึงกราบทูลพระกรุณาว่า
เลกวัดพลัดที่ไม่มีมูลนายหลบหลีกอยู่ ณ หัวเมืองทั้งหลายมีเป็นอันมาก..."

ซึ่งจะพบว่าในความหมายเดียวกันก็มีการเรียกกลุ่มคนดังกล่าวถึง ๒ อย่างคือ
"เลกวัดพระกับไพร่" และ "โลก" ซึ่งก็หมายถึงคนกลุ่มเดียวกันนั่นเอง

การสังคายนา, รวบรวม, ลอก, แปลและสร้างพระไตรปิฎก

จากความสำคัญของ "พระไตรปิฎก" ดังกล่าวแล้วนั้น ทำให้พระมหากษัตริย์ ทรงให้ความสำคัญกับ "พระไตรปิฎก" อย่างมาก เพื่อเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้ มีความถูกต้องและดำรงสืบไป คือ

ก. ในรัชสมัยพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดให้มีการรวบรวมและแปล พระไตรปิฎกจากอักษรลาว, รามัญเป็นอักษรขอมแล้วคัดลอกและจารึกพระไตรปิฎกที่แปลและ รวบรวมได้ เก็บไว้ในตู้ ณ หอพระมณเฑียรธรรม และถวายแก่พระสงฆ์ให้เล่าเรียนตาม อารามหลวง ต่อมาจมีนไวยวรนารถได้กราบทูลว่า พระไตรปิฎกที่มีนั้น อักษรเบบทยุขนะ ตกริปลาอยู่แต่ฉบับเดิมมา^๑ พระองค์จึง โปรดให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๓๒^๒ พระไตรปิฎกฉบับใหม่ที่ได้รับการปรับปรุงอักษรให้ถูกต้องจากการสังคายนา^๓ โปรดให้ช่างคิดจำลองสร้างเป็นฉบับหลวง โดยจารลงลานใหญ่แล้วให้ปิดทองที่บั้ง ใบปกหน้าหลังและกรอบ^๔ ซึ่งเรียกว่า "ฉบับทองใหญ่" หรือ "ฉบับทองทึบ" หรือ "ฉบับทอง" มี ๓๐๔ คัมภีร์เป็นใบลาน ๓๖๘๖ ผูก นอกจากนี้ยังทรงโปรดให้สร้างอีก ๒ ฉบับ คือ

ฉบับรองทรง หรือ ฉบับข้างลอบ เพราะเป็นฉบับที่รองจากฉบับทองใหญ่ มีลาย ลายเขียนข้าง มีจำนวน ๓๐๔ คัมภีร์ เป็นใบลาน ๓๖๔๔ ผูก

ฉบับทองชุบ เพราะใช้เขียนชุบด้วยเส้นหมึกมีเพียง ๓๔ คัมภีร์^๕

นอกจากฉบับสำหรับหอหลวงทั้ง ๓ ฉบับแล้ว ยังทรงสร้างถวายไปตามวัดต่าง ๆ หรือพระราชทานอนุญาตให้พระสงฆ์มีฉบับหลวงไปคัดลอกเอาเองตามวัด เพื่อให้พระสงฆ์ ได้เล่าเรียนต่อไป^๕

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑, หน้า ๑๘๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๒.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๔.

^๔ เสถียร สุกใสภณ, พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย, หน้า ๑๘๗.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๙.

ข. ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงสร้างและซ่อมแซม
ฉับที่ขาดหายไป เนื่องจากพระไตรปิฎกฉบับต่าง ๆ ในหอพระราชมณเฑียรธรรมแต่รัชกาลที่
๑ นั้นได้ขาดหายไปเมื่อวัดต่าง ๆ ที่ยืมไปคัดลอกไม่ยอมคืน และเจ้าพนักงานหลงลืมไม่
ติดตามเรียกคืน จึงโปรดให้ซ่อมขึ้นใหม่ และโปรดให้สร้างขึ้นใหม่อีก ๑ ฉบับ เรียกว่า
"ฉบับรดน้ำแดง" เพราะกานใบปกคัมภีร์เขียนลายรดน้ำพื้นแดง^๑

ค. ในรัชสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีการปรับปรุงพระไตรปิฎกให้มี
ความสมบูรณ์และแพร่หลายมากขึ้น โดยพระองค์ได้ทรงสร้างพระไตรปิฎกเป็นจำนวนมากฉบับ
ที่ยังมีฝีมือประณีต อักษรถูกต้องครบถ้วน เฉพาะฉบับที่ทรงสร้างสำหรับหอหลวงนั้น มีดังนี้คือ

ฉบับน้ำเอก มีความปราณีตในการจาร, การเขียน, ลายรดน้ำ, ป้ายชื่อและผิวอย่างมาก

ฉบับรดน้ำโท มีความปราณีตรองลงจากรดน้ำเอก

ฉบับทองน้อย ฉบับนี้ เป็นฝีมือช่างผู้หญิงหัดทำ คล้ายฉบับทองใหญ่

ฉบับชูปย่อ ฉบับนี้ เขียนชูปตัวหนังสือเป็นอักษรขอมย่ออย่างฉบับรัชกาลที่ ๑

ฉบับอักษรรามัญ ฉบับนี้ จำลองมาจากพระไตรปิฎกซึ่งพระมอญนำมาถวาย

นอกจากนี้ยังทรงสร้างสำหรับพระอารามหลวงอีก ๒ ฉบับ คือ

ฉบับเทพชุมนุม พระราชทานไปไว้วัดพระเชตุพนฯ

ฉบับลายก้ามระลอ พระราชทานไว้วัดราชโอรส ฉบับนี้สร้างแต่ยังมีได้เสวยราชสมบัติ^๒

พระไตรปิฎกในรัชสมัยนี้ถือได้ว่ามีความสมบูรณ์อย่างมาก เพราะได้มีการรวบรวมพระไตรปิฎก
จากชาติต่าง ๆ ที่ไม่มีในเมืองไทยมาทำการคัดลอกและตรวจสอบในบางคัมภีร์ โดยมีพระ
วชิรญาณวิเศษ เป็นผู้ดำเนินการคัมภีร์ที่ยืมมามีดังนี้คือ

พ.ศ. ๒๓๘๕ ได้โปรดให้ส่งสมณทูตไปลังกาและยืมพระคัมภีร์จากลังกามาได้ ๔๐

คัมภีร์^๓ รวมทั้งบัญชีคัมภีร์ที่มีอยู่ในลังกา^๔ เพื่อทำการคัดลอกและตรวจสอบชื่อคัมภีร์กับ

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๗-๒๑๘.

^๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๒, หน้า ๑๘๒.

^๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีภาคที่ ๒, หน้า ๔๘๓.

ของไทย ซึ่งก็พบว่าบางฉบับมีชื่อแปลกจากชื่อที่มีอยู่ในไทย ซึ่งวชิรญาณภิกขุทรงสันนิษฐานว่า บางชื่อก็แปลกไปเลย ขณะที่บางชื่อก็น่าจะเหมือนกับเนื้อหาคัมภีร์ของไทยเพียงแต่ต่างชื่อกัน เท่านั้น^๑

พ.ศ. ๒๓๘๗ ได้โปรดให้ส่งสมณทูตไปคืนพระคัมภีร์และปัญญาคัมภีร์ที่ยืมมาจากลังกา และได้ทำการขอยืมเพิ่มเติมอีก^๒ ได้มา ๑๑ คัมภีร์^๓

พ.ศ. ๒๓๙๒ ส่งสมณทูตไปะไซ้ เพื่อขอคัมภีร์พระไตรปิฎกมาตรวจสอบ^๔

พระราชกรณียกิจที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ โปรดให้แปลพระไตรปิฎกจากภาษาบาลีออกเป็นภาษาไทย^๕ โดยทรงโปรดให้วางฎีกาถวายแก่พระสงฆ์ที่จะเข้ามาถวายเทศน์ ให้เทศน์เรื่องโดยลำดับในพระไตรปิฎก เมื่อราชบัณฑิตนำฎีกาและหนังสือฉบับหลวงไปให้ผู้จะเทศน์แล้ว พระองค์นั้นก็จะแปลและแต่งเป็นภาษาไทยสำหรับถวายเทศน์ การถวายพระธรรมเทศนาในสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงเป็นการเทศน์โดยยกศัพท์ภาษาบาลีขึ้น เมื่อขึ้นเนื้อเรื่องใหม่หรือตอนใหม่ จากนั้นก็จะอธิบายเป็นภาษาธรรมดาสลับกันไป ทำอย่างนี้เรื่อยไปจนจบเรื่องแล้วจึงเขียนลงสมุดให้นำขึ้นถวายซึ่งจะพิจารณาได้จากพระธรรมเทศนาเรื่อง "อุโบสถศีลกถา" ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๓.

^๒ เสถียร อภัยโสภณ, พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย, หน้า ๒๐๘.

^๓ ห้องสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๘๗ เลขที่ ๔๘/๓ สำเนาจดหมายพระศรีสมณสังคายนายกฝ่ายมะรุมวงศ์มูลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ แต่ใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒ หน้า ๙๓ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ บอกว่ายืมมา ๓๐ คัมภีร์

^๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ภาคที่ ๒, หน้า ๖๑๗.

^๕ อัจฉรา กาญจนินมัย, การฟื้นฟูพุทธศาสนาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๔๕, หน้า ๕๓.

เจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ตั้งแต่ยังทรงผนวช เพื่อถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^๑ ฯลฯ ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้การสอบสวนค้นคว้าพระไตรปิฎกเป็นไปอย่างกว้างขวาง ความบกพร่องในพระไตรปิฎกจึงได้รับการปรับปรุงจนถูกต้อง^๒ พระไตรปิฎกในรัชสมัยนี้จึงมีความสมบูรณ์อย่างมาก^๓ จากการศึกษาตรวจสอบรวบรวมพระไตรปิฎกดังกล่าว

แม้ว่าไทยจะต้องยืมบางฉบับจากชาติอื่นก็ตาม แต่ก็เป็นการยืมในลักษณะแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน เช่น เมื่อคราวส่งสมณทูตไปยืมคัมภีร์พระไตรปิฎกจากลังกามา ๑๑ คัมภีร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗ นั้น ทางฝ่ายลังกาก็ขอยืมหนังสือต่าง ๆ ของไทยไป ๑๒ ฉบับ เพื่อเป็นต้นฉบับเดียวกัน^๔ หรือการที่พระทริภังค์^๕ ของกัมพูชามีจดหมายมาขอคัมภีร์พระไตรปิฎกไปยังกัมพูชา^๖ ฯลฯ ก็แสดงให้เห็นชัดเจนว่า พระไตรปิฎกของไทยนั้นมีความสมบูรณ์ดีจนสามารถเผยแพร่ออกไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ได้เช่นกัน

การสังคายนาบทสวดมนต์

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้โปรดให้มีการแปล

^๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, อุโบสถศีลภิกขา (พิมพ์ครั้งแรกแจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นทิฆากรวงษ์ประวีติ) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทย พ.ศ. ๒๔๕๔)

^๒ เลื่อน สุภโสมณ, พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย, หน้า ๒๐๕.

^๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ภาคที่ ๒, หน้า ๖๐๗

^๔ หอสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๘๗ เลขที่ ๔๘ สำเนาจดหมายพระศรีสุนนะสังคนายกฝ่ายมวังวงศ์ทูลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎทรงพระนามพระวชิรญาณเถระ เรื่องได้ส่งหนังสือและทูลยืมหนังสือ

^๕ หอสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒ เลขที่ ๒/๑/๕ เรื่องยืมคัมภีร์พระไตรปิฎกและกฎหมายซึ่งส่งไปเมืองเขมร.

พระปริตร ทั้งหลายออก เป็นภาษาไทย^๑ คำว่า "ปริตต" แปลว่า คัมภีร์^๒ ส่วน "พระปริตร" ก็คือพระสูตรและพระคาถาสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยซึ่งมีตำนานอ้างว่าในแต่ละคาถาเกิดขึ้นเนื่องด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลและคาถาเหล่านั้นจะใช้แก้ปัญหาและป้องกันภัยอันตรายหรือระงับภัยหรือ เพื่อให้เกิดสิริมงคลได้^๓ ดังนั้น "การสวดพระปริตร" จึงหมายถึงการสวด เพื่อคัมภีร์ป้องกันภัยอันตราย^๔ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการสวดพระพุทธมนต์ที่พระสงฆ์ใช้สวดในงานต่าง ๆ นั้นเอง การสวดพระพุทธมนต์นั้นมี ๒ อย่างคือ

สวดพระธรรม เพื่อรักษาพระศาสนา คือส่งเสริมการสืบทอดพุทธศาสนาและนำหลักธรรมนั้นไปปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพุทธศาสนา

สวดพระปริตร เพื่อจะคัมภีร์ป้องกันภัยอันตราย^๕

การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้มีการแปลพระปริตรดังปรากฏว่าพบหนังสือสวดมนต์แปลจากหอพระมณเฑียรธรรม และจากเมืองเพชรบุรี^๖ นั้นก็เพราะว่าในพ.ศ. ๒๓๖๓ ได้เกิดอหิวาตกโรคระบาดจนทำให้คนตายมากมายซึ่งพระราชพงศาวดารก็บันทึกไว้ว่า "...เมื่อ ณ วัน ๖๗ คำไปถึงวันเพ็ญ คนตาย ชายหญิง ศพที่ป่าช้า แลศาลาดินในวัดสระเกษ วัดบางลำพู วัดพิตรพิมุข วัดประทุมคงคา แลวัดอื่น ๆ กายกันเหมือน

^๑ สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๒, หน้า ๘๗.

^๒ สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี, ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา หน้า ๒๐๔.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๑.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๔.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๗.

^๖ สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๒, หน้า ๘๗.

กองหิน ที่เผาเสียก็มากกว่า แลที่ลอยในแม่น้ำลำคลอง เกือบกลาดไปทุกแห่ง..."^๑ เหตุการณ์ดังกล่าวได้สร้างความสังเวชสลดพระทัยแก่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอย่างมาก^๒ จึงทรงมีพระราชโองการดำรัสสั่ง "พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าศศิธรกับเจ้าจอมมารดาแมว หิตเจ้าจอมคนรำสวตมนต์ และให้ราชบัณฑิตเข้ามาหัดที่พระทวาร เพื่อส่งเสริมการสวตมนต์ที่จะช่วย ขจัดปัดเป่าอันตรายต่าง ๆ หรือป้องกันภัยต่าง ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นได้ โดยเจ้าจอมสวดอยู่ในลับแลบนพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ได้หัดซ้อมจนชำนาญทั้งอักษรแลสังโยค ครุฑ โดยแบ่งออกเป็นพวก ๆ ละสูตร เวลากลางวันซ้อมบนท้องพระโรง เวลาค่ำลงฟังสวดที่โรงละคร จนการเล่นอื่น ๆ เสื่อมลง"^๓ มนต์ที่ใช้สวดเหล่านี้ได้มีการรวบรวมขึ้นเป็น คัมภีร์ดังนี้คือ

๑. จุลราชปริต หรือ พระปริตรอย่าง ๗ ตำนาน ก็คือบทสวดพระปริตรแบบเดิม ที่มีมาแต่โบราณ ใช้สวดในงานต่าง ๆ เป็นพื้นทั่ว ๆ ไป
๒. มหาราชปริต หรือ พระปริตรอย่าง ๑๒ ตำนาน คือพระปริตรที่เกิดจากการที่มีผู้บางคนคิดและแก้ไข จาก ๗ ตำนาน เป็น ๑๒ ตำนาน ใช้สวดเฉพาะงานใหญ่ ๆ เท่านั้น
๓. ภาณวาร หมายถึง คัมภีร์ ที่พระเถระลังกาได้รวบรวมบรรดาพระปริตรต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ใน พ.ศ. ๕๐๐ เพื่อใช้เป็นตำราสำหรับพระสงฆ์ท่องจำและสวดพระปริตรให้เป็นแบบแผนเดียวกัน
๔. มหาทิพมนต์ ใช้สวดเพื่อให้เกิดสวัสดิมีชัยและให้อายุยืน เช่น การออกทำสงคราม การทำบุญฉลองอายุ ฯลฯ ประกอบไปด้วยมนต์ ๕ อย่าง เข้าด้วยกัน คือ มหาทิพมนต์ ชัยมงคล, มหาชัย, อุทกสิริชัย, มหาสารัง^๔

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘-๑๒๙.

^๔ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา, หน้า ๒๑๑-๒๒๓.

นอกจากการแปลพระปริตรและสวดพระปริตรแล้วยัง โปรดให้มีการสวด
พระธรรมควบคู่ไปด้วย เช่น สวดพระธรรมจกักปวัตตนสูตร, พระมหาสมัยสูตร, พระอภิกขเวสูตร^๑
อนันตลักขณะสูตร, อาทิตตปริยายสูตร^๒ ฯลฯ การส่งเสริมและฟื้นฟูการสวดมนต์ครั้งนี้นับได้
ว่าเป็นการฟื้นฟูความสำคัญของบทสวดมนต์ ทั้งพระปริตรและพระธรรมอย่างมากจนกรมหลวง
นรินทรเทวี ทรงยกย่องไว้ในชั้นที่กความทรงจำว่าเป็นสิ่งคู่กับการสังคายนาพระไตรปิฎกใน
รัชกาลที่ ๑ นี้ทีเดียว^๓ เพราะการส่งเสริมให้มีการสวดอย่างกว้างขวางและโปรดให้มีการ
แปลบทสวดมนต์เป็นภาษาไทยนี้ ทำให้การเผยแพร่และรักษาพระสูตร พระอภิธรรม ให้คงอยู่
อย่างถูกต้องต่อไปได้ โดยเฉพาะพระปริตรก็ เป็นบทสวดที่จำเป็นในพระราชพิธีต่าง ๆ ของ
พระมหากษัตริย์ เช่น ภาวนารใช้สวดในพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีลงทรงโสกันต์เจ้าฟ้า
พระราชพิธีทิวศาศาสตร์ขอฝน พระราชพิธีพุทธาภิเษกฉลองพระพุทธรูปสำคัญและพระราชพิธีตรุษ^๔
หรือการสวด ๑๒ ตำนาน และ ๗ ตำนาน ก็มีพระคาถาที่แต่งขึ้นเป็นคำเตือนพระสงฆ์ผู้ไป
สวดให้ช่วยกันแผ่เมตตาอธิษฐานให้พระปริตรช่วยคุ้มครองพระเจ้าแผ่นดินในบทที่ว่า

สรชช สเสณ สพนนฺถ นรินฺท

ปริตฺตทานภาโล สทา รกฺขตฺติ ฯลฯ^๕

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒,
หน้า ๑๒๙.

^๒ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานของพุทธศาสนา,
หน้า ๒๒๓.

^๓ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาล
ที่ ๒ เล่ม ๒, หน้า ๘๗.

^๔ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทาง
พุทธศาสนา, หน้า ๒๑๗.

^๕ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๒๑๓.

การจัดระเบียบในคณะสงฆ์

เนื่องจากสถาบันสงฆ์เองมีความอ่อนแอและขาดความเข้มแข็งจนอาจเป็นอันตรายต่อสถานภาพของสถาบันสงฆ์ดังได้กล่าวมาแล้วนั้น จึงเป็นเหตุให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีโอกาที่จะเข้ามาจัดการกับปัญหาดังกล่าว ซึ่งในกรณีนี้อาจแบ่งออกได้เป็น ๓ วิธีการ คือ

ก. การจัดการปกครองสงฆ์

ในทางทฤษฎีแล้วอำนาจของพุทธจักรจะแยกออกจากฝ่ายอาณาจักร แต่ในทางปฏิบัติแล้วพระมหากษัตริย์ไทยทรงใช้อำนาจรัฐเข้าแทรกแซงในการจัดการปกครองของคณะสงฆ์อยู่เสมอมา อำนาจทางพุทธจักรจะมีสูงสุดแต่ก็ เรื่องวินัยของคณะสงฆ์เท่านั้น^๑ เมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์บ้านเมืองกำลังตกอยู่ท่ามกลางภัยพิบัติทั้งฝ่ายพุทธจักรและฝ่ายอาณาจักร ทำให้เกิดความเดือดร้อนขึ้นในสังฆมณฑล^๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดให้มีการแต่งตั้งพระราชอาคันตุกะและสมเด็จพระสังฆราชขึ้นใหม่^๓ ซึ่งตามปกติแล้วสมเด็จพระสังฆราชจะทรงอยู่ในฐานะสูงสุดของทางฝ่ายพุทธจักร มีอำนาจในการปกครองสงฆ์และดำเนินกิจการของคณะสงฆ์ทั้งปวงในฐานะราชาคณะแห่งสงฆ์ ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ทรงแต่งตั้ง มีอำนาจตัดสินคดีเกี่ยวกับสงฆ์ที่วราชอาณาจักร^๔ แต่สมเด็จพระสังฆราชในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้นไม่มีอำนาจที่แท้จริง เพราะไม่พบว่าท่านใดใช้อำนาจนั้นแต่ประการใด "อำนาจของท่านจึงย่นย่อลงเหลือเพียงนาน ๆ ครั้งก็ขูลเกล้าฯ ถวายรายงานต่อพระมหากษัตริย์รับถวายเครื่องจตุปัจจัยจะเป็นประธานในที่ประชุมเจ้าอาวาสเท่านั้น เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรง

^๑ อัจฉรา กาญจนมัย; การฟื้นฟูพุทธศาสนาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๘-๒๓๙๕, หน้า ๑๐๖

^๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ประชุมพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา, หน้า ๑๗๒.

^๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, หน้า ๒๗.

^๔ สังข์ปดิสต์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า ๔๕๑.

นิมนต์ให้ปฏิบัติหรือพิจารณากรณีบางคดี: ที่เกี่ยวกับพระศาสนาหรือเกี่ยวกับสงฆ์"^๑ เนื่องจาก
 ฎ "กรมสังฆการี" ซึ่งทำหน้าที่ในการดูแลความประพฤติของพระสงฆ์ การแต่งตั้งหรือลดสมณศักดิ์
 ตลอดจนดำเนนครีเกี่ยวกับพระ"^๒ ทำหน้าที่แทน ดังนั้น พระมหากษัตริย์จึงมีอำนาจเหนือ
 สถาปนสงฆ์อย่างมาก โดยผ่านการสังฆการี"^๓ ซึ่งก็ปรากฏมาตั้งแต่ครั้งธนบุรีและอยุธยา^๔
 สำหรับลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ในรัชสมัยนี้ เชื่อได้ว่าจัดตามแบบอย่างครั้งกรุงเก่า จะ
 แก่ไขก็แต่เล็กน้อย เช่น เปลี่ยนนามพระธรรมโคดม เจ้าคณะรองคามวาสีฝ่ายขวาเป็นพระ
 ธรรมอุดม เพื่อจะมีให้พ้องกับพระนามสมเด็จพระศาสตราจารย์ และเปลี่ยนพระนามพระราชา
 คณะตำแหน่งพระอุบาฬีเป็นพระวินัยรักชิต เพื่อจะมีให้พ้องกับนามพระอรหันต์^๕ ฯลฯ และ
 นามคณะซึ่งเรียกกันภายหลังว่าคณะเหนือคณะใต้นั้น กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบาย
 ว่า เริ่มเรียกในรัชกาลที่ ๑ หรือครั้งกรุงธนบุรี ด้วยพระสงฆ์ฝ่ายอริยวาสีน้อยไม่พอ เป็น
 คณะต่างหากได้ จึงคงไว้แต่ตำแหน่งพระพุฒาจารย์เจ้าคณะใหญ่ ด้วยมีหน้าที่ต้องตามเสด็จ
 การปกครองดังกล่าวคงสืบมาจนถึงรัชกาลที่ ๒ ซึ่งพอสรุปเป็นแผนผังได้คือ

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘๓.

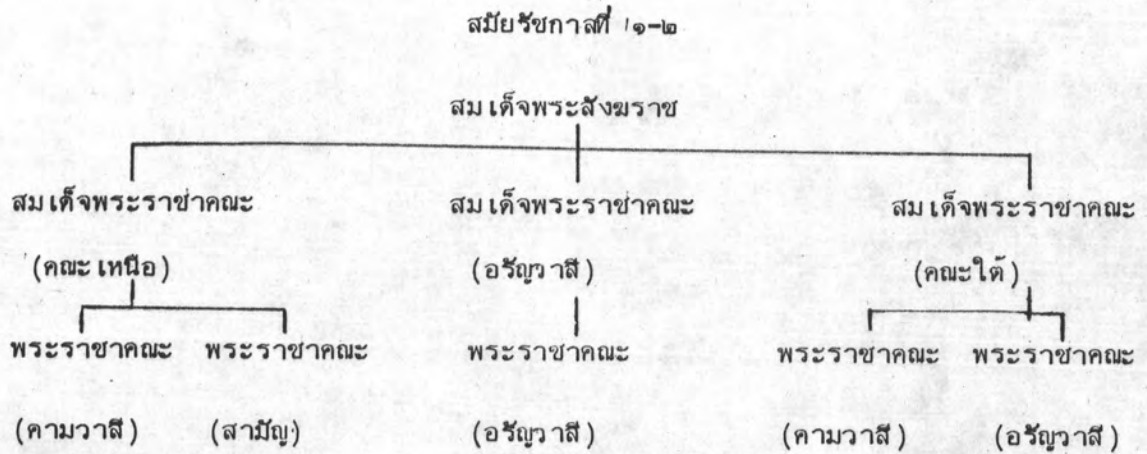
^๓ อัจฉรา กาญจนินมัย; การฟื้นฟูพุทธศาสนาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๔-
 ๒๓๔๕, หน้า ๑๐๒.

^๔ อุตติง จิงนิพนธ์สกุล; เศรษฐกิจของวัดในกรุงเทพมหานคร พ.ศ.
 ๒๔๑๑-๒๔๒๓, หน้า ๓๗.

^๕ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา,
 หน้า ๑๙๓.

^๖ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๑๙๓.

แผนภูมิที่ ๑ แสดงการปกครองคณะสงฆ์

ที่มา : อัจฉรา กาญจนโมทย์; การฟื้นฟูพุทธศาสนาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ.

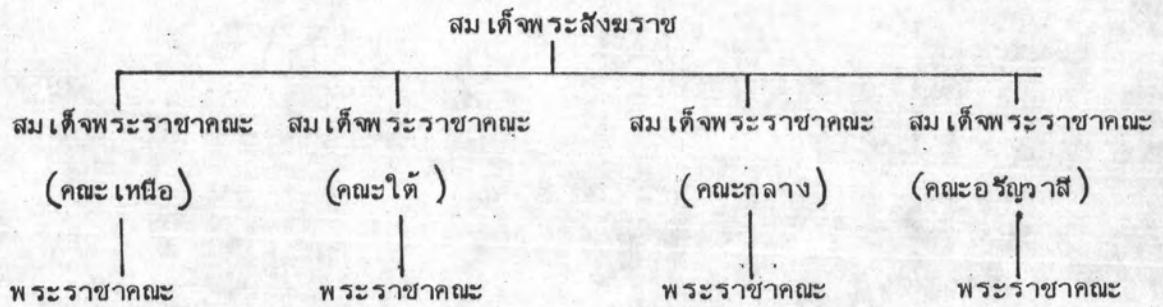
๒๓๒๕-๒๓๙๕, หน้า ๑๐๕.

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปลี่ยนแปลงลักษณะการปกครองคณะสงฆ์
 ชักเล็กน้อย โดยการโปรดให้รวมพระอารามหลวงและวัดราษฎร์ในจังหวัดกรุงเทพฯ เข้าเป็น
 คณะหนึ่งต่างหาก เรียกว่า คณะกลางขึ้นในกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส คณะใหญ่จึงมี
 ๔ คณะ^๑ ซึ่งพอจะสรุปเป็นผังได้ คือ

^๑ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร, ประชุมนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา,

แผนภูมิที่ ๒ แสดงการปกครองของคณะสงฆ์

สมัยรัชกาลที่ ๓

ที่มา : ชัยฉรภา กาญจนโมทย์, การฟื้นฟูพุทธศาสนาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ.

๒๓๗๕-๒๓๙๕, หน้า ๑๐๖.

ส่วนการปกครองของแต่ละคณะก็จะมี การปกครองลดหลั่นกันมาตามลำดับ คือ สมเด็จพระสังฆราช เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะรอง พระราชาคณะ พระครู ฯลฯ ในส่วนของการปกครองส่วนใหญ่คือ "วัด" ก็จะมีเจ้าอาวาสคอยทำหน้าที่ปกครองโดยเฉพาะวัดหลวง ซึ่งถือได้ว่าเป็นของพระมหากษัตริย์ พระองค์จะทรงเป็นผู้แต่งตั้งเจ้าอาวาส ซึ่งจะพิจารณาตามชั้นของวัดและสมณศักดิ์ที่สูงขึ้นของสงฆ์ ในรัชกาลที่ ๓ คือ

สมเด็จพระสังฆราช	วัดมหาธาตุฯ
สมเด็จพระวันรัต	วัดระฆังฯ
พระพุทธานจารย์	วัดสระเกศ
พระพิมลธรรม	วัดสุทัศน์ฯ
พระธรรมอุคม	วัดอรุณฯ
พระธรรมเจดีย์	วัดจักรวรรดิราชาวาส
พระธรรมดิลกอาจารย์	วัดประยูรวงศ์
พระพรหมมุนี	วัดพระเชตุพนฯ
พระโพธิวงษาจารย์	วัดหนัง

พระเทพภักตร์ วัฒนโมฬีโลกยาราม

พระเทพโมลี วัชรราชบูรณะ^๑

การแต่งตั้งพระสงฆ์ไปครองพระอารามต่าง ๆ ต้องมีพิธีมากเกี่ยวกับการหาฤกษ์ยาม, การจัดกระบวนแห่ ฯลฯ^๒ ดังมีปรากฏในบัญชีหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ เช่น

๑. แห่เจ้าฟ้ามงกุฎจากวัดสมอรายมาอยู่วัดบวรนิเวศ^๓
๒. แห่พระปรารภ (ตี) วัดสุวรรณธาราม ไปอยู่วัดสังข์กระจาย ธนบุรี^๔
๓. แห่อารณาพระพิมลธรรมวัดราชบูรณะพระอรียงค์ วัดโมฬีโลก ไปอยู่วัดกัลยาณมิตร^๕
๔. แห่พระญาณสมโพธิวัดมหาธาตุ มาอยู่วัดสุทัศน์เทพวราราม^๖
๕. แห่พระกริ่งศา วัดกัลยาณมิตร มาอยู่ ณ วัดใหม่พระองค์เจ้าโสณนัส^๗

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

^๓ ห้องสมุดวชิรญาณ หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๗ พ.ศ. ๒๓๗๘ เลขที่ ๑/๑
เรื่องกระบวนแห่เจ้าฟ้ามงกุฎจากวัดสมอรายมาอยู่วัดบวรนิเวศนันทาร

^๔ ห้องสมุดวชิรญาณ หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๖ พ.ศ. ๒๓๗๗ เลขที่ ๑/๑
เรื่องแห่พระปรารภ (ตี) วัดสุวรรณธาราม ไปอยู่วัดสังข์กระจาย ธนบุรี

^๕ ห้องสมุดวชิรญาณ หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๘ พ.ศ. ๒๓๗๙ เลขที่ ๔/๑
เรื่องเกณฑ์แห่อารณาพระพิมลธรรม พระวัดราชบูรณะ พระอรียงค์วัดโมฬีโลก ไปอยู่วัด
กัลยาณมิตร ธนบุรี

^๖ ห้องสมุดวชิรญาณ หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๔ พ.ศ. ๒๓๘๕ เลขที่ ๑/๓
เรื่องเกณฑ์ขบวนแห่พระญาณสมโพธิวัดมหาธาตุ มาอยู่วัดสุทัศน์เทพวราราม

^๗ ห้องสมุดวชิรญาณ หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓ เลขที่ ๖/๔
เรื่องตั้งขบวนแห่ พระกริ่งศา วัดกัลยาณมิตร มาอยู่วัดใหม่พระองค์เจ้าโสณนัส (ราชนันท)

๖. แห่งพระปรีชาเฉลิม ไปอยู่วัดเฉลิมพระเกียรติอาราม^๑
 ๗. แห่งพระครูเขมาภิมุขธรรมและพระอันดับ ๑๐ รูป ไปจำพรรษา ณ วัดเขมาภิรตาราม^๒
 ๘. แห่งพระเทพกวีและพระอันดับฮักรวม ๔ รูป จากวัดทองธรรมชาติไปจำพรรษา

ณ วัดราชบูรณะ^๓ ฯลฯ

ส่วนการปกครองสงฆ์หัว เมืองนั้นผู้รั้งกรมการเมือง จะมีหน้าที่ดูแลพระสงฆ์ ซึ่งมี
 สังฆการีและพระราชอาคันตุกะ เป็นผู้ช่วยในแต่ละวัดจะมีเจ้าอาวาสและพระสงฆ์ที่มีหน้าที่เกี่ยวกับ
 การปกครองจัดการภายในวัด วัดใดมีพระมากให้เจ้าอาวาสมีผู้ช่วยเรียกว่าพระอันดับ ๔ รูป
 ถ้าเป็นวัดเล็กพระสงฆ์มีน้อยให้เจ้าอธิการมีพระอันดับ ๒-๕ รูป^๔

ข. การออกกฎเกี่ยวกับพระสงฆ์

เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจในการจัดการคณะสงฆ์ได้ดังกล่าว
 พระมหากษัตริย์ก็ทรงมีพระราชอำนาจในการออกกฎและระเบียบเพื่อจัดการคณะสงฆ์ให้มีระเบียบ
 และมีสถานภาพที่มั่นคง ขณะเดียวกันก็เพื่อป้องกันอันตรายที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์อันเกิด
 จากสถาบันสงฆ์ ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ก็มีปรากฏเด่นชัดใน "กฎพระสงฆ์" ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้มีการกำหนดขึ้นมีทั้งหมด ๑๐ ข้อ^๕

^๑ห้องสมุดวชิรญาณ หมายถึงรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ เลขที่ ๑๓/๑
 เรื่องขบวนแห่งพระปรีชาเฉลิม ไปอยู่วัดเฉลิมพระเกียรติอาราม

^๒ห้องสมุดวชิรญาณ หมายถึงรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ เลขที่ ๑๓/๒
 เรื่องขบวนแห่งพระครูเขมาภิมุขธรรมและพระอันดับฮักรวม ๑๐ รูปไปจำพรรษา ณ วัดเขมาภิรตาราม

^๓ห้องสมุดวชิรญาณ หมายถึงรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ เลขที่ ๑๓/๓
 เรื่อง ขบวนแห่งพระเทพกวี และพระอันดับฮักรวม ๔ รูป จากวัดทองธรรมชาติไปจำพรรษา ณ
 วัดราชบูรณะ

^๔จักรวาล กาญจนโมมัย; การฟื้นฟูพุทธศาสนาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-
 ๒๓๕๕, หน้า ๑๑๐.

^๕กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๕๔๔-๕๖๕. โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับ
 กฎพระสงฆ์ในภาคผนวก ค.

ค. การดำเนินการกับพระสงฆ์ที่ประพฤติผิดวินัยต่าง ๆ

ได้มีการดำเนินการมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาและธนบุรี โดยพระมหากษัตริย์จะทรงดำเนินการลงโทษสงฆ์ที่ผิดวินัยต่าง ๆ เพราะคณะสงฆ์เองนั้นไม่มีบทลงโทษที่รุนแรงพอ จนอาจจะทำให้พุทธศาสนามีวามองได้ พระมหากษัตริย์จึงต้องเข้าไปจัดการ ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงขึ้นครองราชย์ได้ โปรดให้จัดสังฆมณฑลใหม่ โดยเฉพาะตำแหน่งต่าง ๆ ทางสงฆ์ เช่น

๑. ดำรงสืบทอด พระวันรัต (ทองอยู่) กับพระรัตนมุนี (แก้ว) ออกเป็นขรรษา
๒. ดำรงสืบทอด สมเด็จพระสังฆราช พระพุทธาจารย์ พระพิมลธรรม กลับมาคง

สมณฐานันตรศักดิ์ดั้งเดิม

๓. โปรดให้ตั้งพระธรรมธีรราชมุนี เป็นว่าที่ พระวันรัต ฯลฯ^๑

ส่วนสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็เคย โปรดให้กรมหมื่น - รัชชวรเดศ , กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์, กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ดำเนินการสอบสวนกรณีผู้ฟ้อง พระพุทธโฆษาจารย์ (บุญศรี) วัดมหาธาตุ, พระญาณสมโพธิ : (เคม) วัดนาคกลาง, พระมวงคเลเทพ (จีน) วัดหน้าพระเมรุกรุงฯ ว่ากระทำเมณูปราชิกจนมีบุตรเติบโตหลายคน^๒ หรือ กรณีที่สอบสวนสมเด็จพระวันรัต (อาจ) วัดสระเกศ [ซึ่งต่อมาโปรดให้มาประทับที่วัดมหาธาตุ เพื่อรอรับพระราชทานตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ต่อจาก สมเด็จพระสังฆราช (ฝ) ซึ่งสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๒] เมื่อมีโจทก์ฟ้องว่าชอบทยอกเอนศิษย์หนุ่มด้วยกิริยาไม่สมควรแก่สมณะ ผลการสอบสวนปรากฏว่าสมเด็จพระวันรัต (อาจ) ถูกถอดออกจากตำแหน่งพระราชาคณะและเนรเทศไปจากวัดมหาธาตุ^๓ และในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว "ก็ทรง

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, หน้า ๒๗-๒๘.

^๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๘๐.

^๓ สมเด็จพระยาติพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๒, หน้า ๖๒-๖๓ และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๑๒๑.

ชำระพระสงฆ์ที่ประพฤติอนาจารมากมาย ที่จับได้และสึกประมาณ ๕๐๐ รูป ที่หนีไปได้ก็มีมาก
แม้พระราชอาคณเฑาะเองก็เป็นปาราชิกหลายรูป"^๑

การกำหนดและฟื้นฟูพระราชพิธีทางพุทธศาสนา

พระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับทางพุทธศาสนา บางอย่างได้ถูกปล่อยปละละเลยไม่
ปฏิบัติต่อกันมาช้านานด้วยเหตุผลต่าง ๆ และได้รับการนำมาพิจารณาอีกครั้งในสมัยต้น
รัตนโกสินทร์ เช่น

ก. ในพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาในพิธีตรุษสารทแต่เดิมนั้น บรรดาข้าราชการ
ทั้งหลาย เมื่อเข้าพิธีจะทำความเคารพพระบรมรูปของพระเทพบิดร^๒ ก่อนแล้วจึงไปเคารพ
พระรัตนตรัย เมื่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ทรงมี
พระราชดำริว่า ประเพณีดังกล่าว เป็น เพราะพระมหากษัตริย์แต่ก่อนและราชวงศ์ทั้งปวงถือตน
ว่าเป็นกษัตริย์อันประเสริฐจึงกำหนดขึ้นและบรรดาข้าราชการต่าง ๆ ก็ต้องปฏิบัติตามมาตลอด
จนถึงรัชสมัยของพระองค์ก็ยังปฏิบัติกันอยู่ จนอาจเป็นเหตุให้พระรัตนตรัยมีวามองได้ ด้วย
เหตุดังกล่าวพระองค์จึงทรงออกพระราชกำหนดใหม่ในข้อที่ ๔๐ ออก ณ พ.ศ. ๒๓๔๘ ว่า

"...แต่ผู้สืบไปเมื่อหน้า ครั้นพิธีตรุษสารทจะถือน้ำพระพิพัฒน์แล้วให้ข้า
ทูลลองทูลทูลทั้งปางมีเครื่องสการบูชาแลเครื่องปรโคมเตรสังข์ ปี่พาทย์ฆ้องไชย
ประโคมสำเร็จแล้วจึงกราบนมัสการพระพุทธปรติมากรพระแก้วมาถุแล
พระสารีริกะธาตุเจดีย์ พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ด้วยสัจคารบเสรจแล้ว
จึงรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์จากก่อน แล้วจึงออกมาอุทิศกุศลแผ่ผลให้แก่
กรม เทพารักษ์แลอากาศ เทวดา..."^๓

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒,
หน้า ๘๑.

^๒ พระเทพบิดร คือ พระพุทธรูปสมเด็จพระรามาธิบดี (อุทอง) ซึ่งเป็นปฐมวงศ์ผู้
สร้างกรุงเก่า จาก เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑, หน้า ๘๐.

^๓ กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๗๖๗-๗๖๘.

ข. แต่ก่อนพระมหากษัตริย์ของไทยเคยเห็นความสำคัญของวัน วิสาขะ คือ วันเพ็ญเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ว่าเป็นวันที่พระพุทธเจ้าได้ ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน จึงได้มีการจัดพระราชพิธีอย่างยิ่งใหญ่มาตั้งแต่โบราณแต่พระราชพิธีนี้ได้เสื่อมสูญขาดมาช้านานตามพระมหากษัตริย์พระองค์ใดกระทำหรือไม่^๑ ครั้นมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีพระราชดำริจะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลให้มีผลวิเศษประเสริฐยิ่งที่พระองค์ยังมิได้ทรงกระทำเพื่อจะให้แปลกประหลาด จึงมีพระราชปวงญาณสมเด็จ พระสังฆราชแลพระราชอาคันตุกะผู้ใหญ่ผู้น้อยซึ่งก็ได้รับการถวายพระพรให้กระทำสักการบูชาพระศรีรัตนตรัยในวันวิสาขบูชา พระองค์จึงทรงพระราชศรัทธาที่จะฟื้นฟูพิธีอันขาดประเพณีนั้นให้กลับคืนปรากฏสำหรับแผ่นดินสืบไป^๒

การสร้างวรรณกรรมทางพุทธศาสนา

สามารถจัดได้ว่าเป็นบทบาทอย่างหนึ่งของพระมหากษัตริย์ในการทำนุบำรุงพุทธศาสนา เนื่องจากวรรณกรรมทางศาสนานั้นจะมีส่วนช่วยในการเผยแพร่พุทธศาสนาได้อย่างหนึ่ง และจะมีอิทธิพลต่อความเชื่อของคนไทยอย่างมากดังจะพิจารณาได้จากเรื่อง "ไตรภูมิพระร่วง" ซึ่งแต่งในสมัยของพระยาลิไทครั้งกรุงสุโขทัย ได้ช่วยสร้างและเน้นทัศนคติของประชาชนในการยอมรับสถานภาพของตนเองและสถานภาพของพระมหากษัตริย์ได้เป็นอย่างดี^๓ ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้มีการแต่งและฟื้นฟูวรรณกรรมหลายเรื่องทางพุทธศาสนาคือ

^๑ห้องสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๔ พ.ศ. ๒๓๖๐ เลขที่ ๗ เรื่องให้ทำวิสาขบูชาตามอย่างเก่าก่อนทุกปี

^๒รายละเอียดของพระราชพิธีในวันวิสาขบูชา นั้น สามารถดูรายละเอียดได้ ทั้งเรื่องพิธีวิสาขบูชา ของกรมพระยาดำรงราชานุภาพใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๒ และ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พระราชพิธี ๑๒ เดือน

^๓นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา,

ก. ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๖ พระองค์ได้โปรดให้พระราชอาคณเฑาะราชบัณฑิตทั้งปวงค้นพระไตรปิฎกเอาข้อวินิจฉัยในพระไตรปิฎกมาแต่งเป็น "ไตรภูมิถา" เพื่อจะให้ประชาชนทั้งปวงเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และเกิดความสังเวชว่า: "สังฆารธรรมทั้งปวงนี้บังเกิดแล้วก็มีแต่ความฉิบหายเป็นเบื้องหน้า แม้ว่าพื้นพิภพก็ย่อมริบหายไปไม่ยิ่งขึ้น" เพราะในเนื้อหาของ "ไตรภูมิถา" กล่าวถึงการกำเนิดและการเปลี่ยนแปลงของโลกตลอดจนวิถีชีวิตที่ดำเนินไปตามกรรมของแต่ละบุคคล ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๔๕ พระองค์ทรงพระราชปรารภว่า ไตรภูมิถาที่แต่งไว้นั้น ยังแยกกันแต่งเป็นส่วน ๆ และเนื้อความยังแตกต่างกันจึงโปรดให้ พญาธรรมปรีชา จางวางราชบัณฑิต เป็นผู้เรียบเรียงใหม่โดยมีพระพุทธโฆษาจารย์เป็นผู้ช่วย, มีพระธรรมอุดม เป็นผู้สอบและมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นที่ปรึกษา ผลงานที่ออกมาคือ "ไตรภูมิโลกวิจยถา ฉบับที่ ๒ หรือ "ไตรภูมิฉบับหลวง"^๑ นอกจากนี้ในรัชสมัยของพระองค์ยังมีกริขันธ์ยอดอีกท่านหนึ่งที่มีผลงานเกี่ยวกับวรรณกรรมทางศาสนา คือ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งเป็นผู้แต่ง ร่ายยาว เทศน์มหาชาติกัณฑ์กุมารและมีศรีในมหาเวสสันดรชาดก^๒

ข. ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อพระองค์โปรดฯ ให้มีการพิจารณาและลงโทษพระราชอาคณเฑาะรูปที่กระทำผิดวินัยไปแล้ว พระองค์ก็ทรงวิตกถึงการในพระศาสนา จึงทรงเสด็จสมเด็จเจ้าพระสังฆราช (มี) และสมเด็จพระวันรัต (อาจ) วัดสระเกศให้แต่งหนังสืออาวาทานุสสาสน์ขึ้น เป็นสังฆาณัติ ให้สงฆ์ปฏิบัติตามแล้วโปรดฯ ให้คัดแจกจ่ายทั่วไปตามพระอารามต่าง ๆ^๓ นอกจากนี้ยัง โปรดฯ ให้มีการบูรณะมหาชาติคำหลวงซึ่งเป็นวรรณคดีชาดกสำคัญของพุทธศาสนา ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

^๑ กรมศิลปากร, ไตรภูมิโลกวิจยถา ฉบับที่ ๒ (ไตรภูมิฉบับหลวง) เล่ม ๑ (กรุงเทพมหานคร: หุรุสภา, ๒๕๒๑), หน้า ๑-๓๖.

^๒ ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๔), หน้า ๑๖๔.

^๓ ประพจน์ ตรีณรงค์, สมเด็จพระสังฆราชแห่งรัตนโกสินทร์ (๑๕ พระองค์) (กรุงเทพมหานคร: อุดมศึกษา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๐๑.

โปรดให้ประชุมพระสงฆ์และนักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งปวง ผู้พระมหากษัตริย์ดำหลวง เป็นพิศดาร
 จบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ เมื่อปีชวด จัตวาศก จุลศักราช ๘๔๔ พ.ศ. ๒๐๒๕^๑ จากระยะเวลากว่า
 ๓๐๐ ปี ก่อปรกับผลกระทบจากสภาพของบ้านเมืองโดยเฉพาะการเสียดวงศรียุทธครั้งที่ ๒
 ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ ทำให้เกิดการสูญหายไป ๖ กัณฑ์ คือ กัณฑ์หิมพาน, ทานกัณฑ์, จุลพน, มัทรี,
 สัทบรรพ และ ฉกัณฑ์^๒ คงเหลือเพียง ๗ กัณฑ์ คือ ทศพร ชุขก วนปเวศน มหาพน กุมาร
 มหาราช นครกัณฑ์^๓ จึงโปรดให้ประชุมพระราชาคณะและนักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งปวง
 แต่งกัณฑ์ที่ขาดขึ้นใหม่จนครบบริบูรณ์ทั้ง ๑๓ กัณฑ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๗^๔ เพื่อไว้สวดสรรเสริญ
 บูชาพระพุทธรูป ตามขนบโบราณราชประเพณีมาแต่ก่อน^๕ โดยกัณฑ์มหาพนและทานกัณฑ์นั้น
 ผู้แต่งคือ พระเทพโมฬี (กลิ่น) ซึ่งเป็นกวีที่เป็นพระสงฆ์องค์หนึ่ง (ท่านได้เล่าเรียนพระธรรม
 วินัยจนได้เปรียญเอกในรัชกาลที่ ๑ ได้เป็นพระรัตนมุนีในรัชกาลที่ ๒ และเป็นพระเทพโมฬี
 ในรัชกาลที่ ๓ ผลงานของพระเทพโมฬีในการแต่งครั้งนี้ ถือได้ว่าแต่งเชิงพรรณนาโวหารดี
 ยอดเยี่ยม^๖)

ค. ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็มีวรรณกรรมทางศาสนา
 อีกชิ้นหนึ่งที่สำคัญคือ ผลงานของกรมพระปรมาธิบดีชินนรต ในเรื่อง "ปฐมสมโพธิ"^๗ ฯลฯ

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่
 ๒ เล่ม ๒, หน้า ๑๙๗.

^๒ เสถียร สุภโลภณ, พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย, หน้า ๑๙๐.

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่
 ๒ เล่ม ๒, หน้า ๑๙๗.

^๔ เสถียร สุภโลภณ, พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย, หน้า ๑๙๐.

^๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่
 ๒ เล่ม ๒, หน้า ๑๙๘.

^๖ ม.ร.ว. แสงไสย เกษมศรี, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ ถึง
 รัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๔), หน้า ๑๖๖.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๗.

การสนับสนุนให้มีการบวชในพุทธศาสนา

การบวชเป็นประเพณีที่สำคัญของไทยอย่างหนึ่งดังได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้น ชนทุกชั้นในสังคมไทยตั้งแต่พระมหากษัตริย์จนถึงราษฎรสามัญชนจึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำการปฏิบัติตามและสนับสนุนการปฏิบัติตามประเพณีดังกล่าว โดยเฉพาะการส่งเสริมการบวชของพระมหากษัตริย์ก็จัดเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญอย่างหนึ่งที่มีหลักฐานปรากฏให้เห็นคือ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ทรงสนับสนุนให้ผู้ชายไทยบวชอย่างกว้างขวาง แม้กระทั่งผู้ชายที่มีภรรยาแล้วก็ตาม เมื่อบวชเป็นภิกษุแล้ว พระภิกษุสงฆ์เหล่านี้ก็ยังมีภักดีใจที่เกี่ยวพันกับครอบครัวมาก จนอาจทำให้ละเลยความสนใจในการศึกษาพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เช่น กัลยาณมิตร ฯลฯ พระองค์จึงโปรดให้ตราไว้ในพระราชกำหนดใหม่ข้อที่ ๑๔ ซึ่งพอสรุปได้ว่า "หากผู้ใดล่วงประเวณีทำชู้ด้วยหญิง อันสามีไปบวชให้ลงอาญาทั้งชายหญิงคนละสามยศตระเวนบกสามวันตระเวนเรือสามวัน แล้วส่งไปเป็นตะพุ่นหญ้าช้าง"^๑ หรือในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเคยบริจาคพระราชทรัพย์ช่วยคนที่มีความทุกข์หรือมีความยากจนแล้วอยากจะบวช ให้ได้บวชโดยการเป็นนาคหลวง^๒ นอกจากนี้บรรดาขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์ต่าง ๆ หากจะทำการบวชก็จะได้รับพระบรมราชานุญาตให้บวช และได้รับเบี้ยหวัดประจำปีเหมือนที่เคยได้^๓

การปรึกษาหารือเกี่ยวกับปัญหาบางประการกับคณะสงฆ์

โดยเฉพาะปัญหาที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา หากพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชประสงค์ในเรื่องใดที่อยากให้คณะสงฆ์ปฏิบัติตาม หรือมีปัญหาธรรมที่ทรงไม่เข้าใจก็จะทรงตั้งพระราช

^๑กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๗๒๕.

^๒ห้องสมุดชินญาณ หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๒๗ เลขที่ ๔๓/๘ เรื่องช่วยคนที่มีความทุกข์ยากจนบวชเป็นนาคหลวง.

^๓อัจฉรา กาญจนมัย; การฟื้นฟูพุทธศาสนาสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๔๕, หน้า ๑๒๔.

ปจฉาเผด็จถามแต่คณะสงฆ์จนกลายเป็นพระราชประเพณีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชปจฉา ทางฝ่ายคณะสงฆ์อันมีสมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะทั้งหลายก็จะต้องวิสัจฉนาพระราชปจฉาเหล่านั้นทีละข้อ พระราชปจฉาจึงอาจเป็นได้ทั้งพระราชปจฉาที่เป็นคำถามต่าง ๆ เกี่ยวกับการปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา บางครั้งก็อาจจะเป็นพระราชปรารภ เช่น พระราชปจฉาที่ ๘ ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เป็นพระราชปรารภเรื่องพระสงฆ์ไทยห่มผ้าอย่างมอญ ฯลฯ^๑ หรืออาจเป็นพระราชกระแสรับสั่ง เช่น กระแสรับสั่งเรื่องสอบพระปริยัติธรรมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ฯลฯ^๒

สรุป

การสร้างความสัมพันธ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีต่อสถาบันสงฆ์ด้วยวิธีต่าง ๆ ดังกล่าวนั้น เป็นวิธีการสร้างที่ทำได้โดยอาศัยเหตุผลที่ว่าเมื่อทั้งสถาบันพระมหากษัตริย์และสถาบันสงฆ์ต่างก็มีปัญหาของแต่ละสถาบัน ดังนั้น แต่ละสถาบันจึงได้นำเอาความสำคัญของแต่ละฝ่ายมาช่วยเหลือกันเพื่อแก้ปัญหาของแต่ละฝ่าย ความช่วยเหลือระหว่างกันของทั้ง ๒ สถาบัน จึงก่อให้เกิดความสำเร็จในการแก้ปัญหาได้ แม้สิ่งที่อธิบายเกี่ยวกับวิธีสร้างความสัมพันธ์ในบทนี้ จะกล่าว เฉพาะวิธีสร้างความสัมพันธ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีต่อสถาบันสงฆ์เท่านั้น ซึ่งอาจจะทำให้เกิดภาพพจน์ที่อธิบายถึงการที่สถาบันพระมหากษัตริย์เข้าไปช่วยเหลือแก้ปัญหาให้แก่คณะสงฆ์ฝ่ายเดียวก็ตาม แต่ถ้าพิจารณาย้อนกลับไปถึง หัวข้อดังนี้ คือ

๑. ความสำคัญของสถาบันสงฆ์
  ๒. ปัญหาของสถาบันพระมหากษัตริย์
  ๓. ความจำเป็นของสถาบันพระมหากษัตริย์ในการสร้างความสัมพันธ์กับสถาบันสงฆ์
- จะเห็นได้ว่า การที่สถาบันพระมหากษัตริย์เข้าไปช่วยเหลือสถาบันสงฆ์ด้วยวิธีการดังกล่าวนี้

^๑ ประชุมพระราชปจฉา, หน้า ๒๓๗.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๓.

ก็ได้มีผลประโยชน์สะท้อนกลับมายังสถาบันพระมหากษัตริย์ เช่นเดียวกัน กล่าวคือ เมื่อสถาบันพระมหากษัตริย์ทรงดำเนินวิธีการต่าง ๆ ในทางพุทธศาสนาซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์กับสถาบันสงฆ์นั้น ได้ช่วยให้สถาบันสงฆ์มีสถานภาพที่มั่นคงขึ้น และเป็นที่ยอมรับของสังคมอย่างกว้างขวางทั้งทางตรงและทางอ้อม การที่สถาบันสงฆ์เป็นที่ยอมรับจากสังคมและมีสถานภาพที่มั่นคง ก็ก่อให้เกิดผลดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ เช่นกัน เพราะสามารถจะช่วยรักษาและสร้างการยอมรับของสังคมที่มีต่อสถานภาพและความมั่นคงของพระมหากษัตริย์ได้เช่นกัน พระมหากษัตริย์ของไทยที่ผ่านมาจึงทรงต้องมีพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาที่ทรงกระทำและเป็นวิธีการสร้างความสัมพันธ์กับสถาบันสงฆ์ซึ่งมีหลายวิธีการด้วยกัน โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีหลักฐานบ่งไว้มากมายเกี่ยวกับวิธีสร้างความสัมพันธ์กับสถาบันสงฆ์ ก็สะท้อนให้เห็นได้ว่าความจำเป็นที่พระมหากษัตริย์ต้องทรงสร้างความสำคัญกับสถาบันสงฆ์ยังคงมีความสำคัญอยู่เช่นกัน ตัวอย่างเช่น

ก. การที่สถาบันพระมหากษัตริย์ช่วยทำให้สถานภาพของสงฆ์เป็นที่ยอมรับจากสังคมด้วยการจัดระเบียบในคณะสงฆ์, ส่งคายนาพระไตรปิฎก ก็ช่วยให้พระสงฆ์ดำเนินศาสนากิจตามหน้าที่ได้เต็มทีและศาสนกิจเหล่านั้นก็ช่วยสถาบันพระมหากษัตริย์และบ้านเมือง อาทิ เช่น การเป็นตัวแทนเชื่อมความสัมพันธ์, การถ่ายทอดข่าวสาร, การให้ความรู้, การอบรมสั่งสอน ฯลฯ

ข. การสร้างวรรณกรรมทางศาสนา เช่น ไตรภูมิโลกวินิจลยกถา นอกจากจะเป็นการเผยแพร่พุทธศาสนาแล้วยังเป็นการเผยแพร่หลักความเชื่อและหลักปฏิบัติของประชาชนตามที่ทางฝ่ายอาณาจักรหรือชนชั้นปกครองต้องการให้เป็นได้เป็นอย่างดี เพราะนำเอาหลักของพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยอยู่แล้วมาแต่ง

ค. การช่วยเหลือสถาบันสงฆ์ในรูปของทรัพย์สิน, ที่ดิน, แรงงาน ทำให้สถาบันสงฆ์ดำรงอยู่ได้ ขณะเดียวกันสถาบันพระมหากษัตริย์เองก็ได้ทั้งความจงรักภักดีจากสถาบันสงฆ์และการยอมรับจากประชาชน ฯลฯ